

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

“Vergi inzibatçılığının təşkilati-hüquqi əsasları və vergilər sahəsində dövlət idarəetməsi problemləri” mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASİYASI

Niftalıyev Tural Rofət oğlu

BAKİ – 2019

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

BMDM-in direktoru

i.ü.f.d., dos. Əhmədov F.S

“ ___ ” _____ 20__ -ci il

“Vergi inzibatçılığının təşkilati-hüquqi əsasları və vergilər sahəsində dövlət idarəetməsi problemləri” mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASIYASI

İxtisasın şifri və adı: 060403 – Maliyyə
İxtisaslaşma: “Vergi və vergiqoyma”

Qrup: 612

Magistrant

Niftaliyev Tural Rofət oğlu

Elmi rəhbər

i.e.n., dos. Mehdiyeva.L.T

Proqram rəhbəri

i.e.n., dos. Seyfullayev İ.Z.

Kafedra müdiri

i.e.d., professor Kəlbiyev Y.A.

BAKI – 2019

Summary

The actuality of the subject. Tax administration is one of the most distinctive tools of the state's economic policy, it can perform the regulatory tax function by changing the terms of the various financial resources from economic entities.

Purpose and tasks of the dissertation. It is to define the theoretical and methodological basis of the problems of public administration in tax administration and to evaluate the impact of tax administration on the state tax policy in the Republic of Azerbaijan preparation.

Research methods used. Economic and comparative analysis, generalization, graphical research, analysis-synthesis methods were used in the evaluation of materials.

Research information. The organizational and legal bases of tax administration and the problems of public administration in the area of taxation are reflected in works of local and foreign economists were used on the official website of the State Statistical Committee.

Research restrictions. Important data about this topic can not be found easily. So information must be found by sending email to governmental organizations.

The results of the study. The main problems revealed and now we know what is our exactly problem and how can we solve them during little time.

Practical significance of the research. It can be used as a necessary resource for teaching in universities on the topics addressed in the dissertation.

Key words. *tax system, organizational-legal basis, tax administration.*

İXTİSARLAR VƏ İŞARƏLƏR

AR	Azərbaycan Respublikası
ƏDV	Əlavə dəyər vergisi
GV	Fiziki şəxslərin gəlir vergisi
KOM	Kiçik və orta müəssisə
SSH	Sosial sığorta haqları
VN	Vergilər Nazirliyi
KOS	Kiçik və orta sahibkarlıq
İEÖ	İnkişaf etmiş ölkələr
VM	Vergi Məcəlləsi
MM	Mülki Məcəllə
DSMF	Dövlət Sosial Müdafiə Fondu
MDB	Müstəqil Dövlətlər Birliyi
ÜDM	Ümumi Daxili Məhsul
İSO	Beynəlxalq standartlaşdırma təşkilatı
İEC	Beynəlxalq elektrotexniki kommissiya

Mündəricat

Giriş.....	6
I Fəsil. Vergi inzibatçılığı sisteminin mahiyyəti və təşkilatı-hüquqi əsasları.....	10
1.1 Vergi inzibatçılığının mahiyyəti, yaranma zərurəti, təşkilinin nəzəri əsasları.....	10
1.2 Vergi orqanlarının vəzifəli şəxslərinin inzibati-prosessual səlahiyyətləri və vergi qanunvericiliyinin pozulmasına görə onların məsuliyyəti.....	22
II Fəsil. Müasir mərhələdə vergi inzibatçılığının təşkili problemləri və vergi daxilolmalarının təmin olunmasında vergi inzibatçılığının rolu.....	28
2.1. Müasir şəraitdə vergi inzibatçılığının təşkili problemləri və vergi inzibatçılığının hüquqi əsaslarının tədqiqi.....	28
2.2. Müasir vergi inzibatçılığı mexanizminin təhlili və onun vergi daxilolmalarının təmin olunmasında rolunun qiymətləndirilməsi.....	45
III Fəsil. Vergi inzibatçılığının təşkilatı-hüquqi əsaslarının təkmilləşdirilməsi yolları.....	55
3.1. Vergi inzibatçılığında informasiya təminatının gücləndirilməsi və vergi orqanlarının hüquq-mühafizə və nəzarət orqanları ilə qarşılıqlı əlaqəsinin artırılması yolları.....	55
3.2. Vergi inzibatçılığı mexanizminin təşkilatı-hüquqi əsaslarının təkmilləşdirilməsi yolu ilə vergilər sahəsində dövlət idarəetməsi sisteminin səmərəliliyinin artırılması.....	62
Nəticə və təkliflər.....	72
İstifadə olunmuş Ədəbiyyat siyahısı.....	75
Cədvəllərin siyahısı.....	78
Şəkillərin siyahısı.....	78
Qrafiklərin siyahısı.....	78

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı. Vergi inzibatçılığı ölkənin iqtisadi siyasətinin ən fərqli vasitələrindən biri hesab edilir, bir yandan, bütün səviyyələrdə büdcəyə qoşulan mənbələrin inkişafını təmin edir, digər yandan, iqtisadi subyektlərdən ayrı-ayrı maliyyə vəsaitlərinin çıxılma şərtlərini dəyişərək verginin tənzimləyici funksiyasını həyata keçirə bilir.

Vergi sisteminin, həmçinin vergi inzibatçılığının müasirləşmə prosesinin intensivləşdirilməsi yalnız iqtisadi subyektlərdən vergi çıxılma səviyyəsinin artması ilə yox, o cümlədən vergi sisteminin özünün idarə edilməsinə çəkilən xərclərin miqdarı ilə ölçülür. Səviyyəsinin yüksəldilməsi vicdanlı və düzgün vergi ödəyiciləri üçün eyni rəqabət rejiminin təmin edilməsi, onlara vergi yükünün azalması üçün də ehtiyat mənbəyidir.

AR-da vergi sisteminin inkişaf etdirilməsi əvvəlcə dövlətlə biznesin optimal qarşılıqlı əlaqələrinin qorunmasına istiqamətləndirilməlidir. Bu əsasən Vergilər Nazirliyinin inzibatçılığı hesabına vergi ödəyiciləri ilə gördüyü işlərin nəticəsindən asılıdır. Burada önəmli mövzulardan biri dövlət büdcəsinin 80 faizini ödəyən iri vergi ödəyiciləri ilə işlərin təşkil edilməsindən asılıdır. Bu istiqamətdə son dövrlərdə müsbət dinamikanın nəzərə çarpması iri vergi ödəyiciləri ilə sərbəst vergi inzibatçılığının - böyük vergi ödəyiciləri Departamentinin gördüyü işlər ilə əlaqədardır. İqtisadi kitablarda vergi ödəyicilərinin bu cür sərbəst və fərqli inzibatçılıq vahidlərin tərəfindən idarə edilməsinə həm vergi ödəyiciləri, həm dövlət quruluşu nöqtəyi-nəzərindən məqsədəuyğunluğuna olan münasibət birmənalı deyildir.

Müasir dövrdə iri vergi ödəyicilərinə inzibatçılıq AR-nın Vergi Məcəlləsinin ümumi müddələri üzrə təşkil edilir və əslində bu vergi ödəyicilərinin fərqli xüsusiyyətləri barəsində uyğun bəndlər yaxud istinadlar mövcud deyildir. İri vergi ödəyicilərinə hər bir inzibatçılıq nüansları VN-nin Əsasnamə və Təlimatları və ya Metodik göstərişləri ilə qaydaya salınır.

Vergi ödəyiciləri bütün parametrlərinə görə - idarəetmənin və eyni zamanda vergi inzibatçılığının ayrı-ayrı mərhələlərində iştirak etməsi formalarına, vergi inzibatçılığının müxtəlif mərhələlərinin tətbiqi üsullarına, vergi inzibatçılığının əlverişliliyinin dəyərləndirilməsinə, iri vergi ödəyicilərinin müxtəlif qruplarının uçota alınmasının sahəvi əlamətlərinə görə olduqca fərqlənirlər. Sözüünü etdiyimiz bütün məsələlər iqtisadi kitablarda daimi diskusiya obyektinə kimi bilinən problemlərdir.

AR iqtisadiyyat sahəsinin vergilərlə tənzimlənmə sisteminin, həmçinin vergi inzibatçılığının inkişaf etdirilməsi ölkə iqtisadiyyatında həyata keçirilən əsaslı islahatların müvəffəqiyyətlə həyata keçirilməsinin əsas şərti kimi bu gün lap çox gündəmədədir. Bununla yanaşı AR-nın vergi orqanlarının müasirləşməsi üzrə Dövlət Proqramında qeyd edilən tədbirlər sisteminin təşkili də son mərhələsindədir.

Deyənlərdən belə nəticə çıxarmaq olar ki, təqdim edilən mövzunun yalnız aktuallığını deyil, eyni zamanda onun faydasını, araşdırmanın məqsəd və vəzifələrini, onun praktiki istiqamətlərini təyin edir. Müasir dövrdə ölkəmizdə mövcud olan vergi inzibatçılığı onun təşkilati-iqtisadi mexanizmlərinin və funksiyalarının konkretləşdirilməsi və inkişaf etdirilməsi nöqtəyi-nəzərindən, həm də AR iqtisadiyyatının posneft mərhələsində innovativ modernləşməsi gerçəkləşməsi nöqtəyi-nəzərindən aktual olduğu qədər də faydalıdır.

Problemin qoyuluşu və öyrənilmə səviyyəsi. Vergiqoymanın və vergi siyasətinin əlverişliliyinin artırılması, vergi inzibatçılığı sisteminin islah edilməsi və inkişaf etdirilməsi problemləri rus və rusdilli yazarların Qusakov S., Balatskiy E., Burns L, Maliş, E. V, Pogodina, I. V.və s., AR-nın iqtisadçı-alimlərindən Həsənlı M., Kəlbıyev.Y.,Nuriyev.Ə.,Rzayev.Z.,Musayev A., Əlirzayev Ə., Bağırov D., Sadıqov.M və s. kitablarında müəyyən dərəcədə toxunulmuşdur. Ancaq vergi inzibatçılığının öyrənilməsinə aid bu cür böyük elmi potensial olmasına baxmayaraq vergi inzibatçılığı və nəzarətinin AR iqtisadiyyatının çağdaş dövrün özəlliklərindən qaynaqlanan çağırışlara və tələblərə müvafiq olaraq tərəqqi etməsinə, onun ölkə iqtisadiyyatının makrotənzimlənməsi prosesində rolunun çoxaldılmasına dair praktiki

və nəzəri-metodoloji tədqiqatlara qarşı tələb artmaqdadır. Bu məsələlərin tədqiqi zamanı boşluqlar, vergi inzibatçılığının islah edilməsinin hər zaman elmi və hökumət dairələrinin diqqət mərkəzində qalması mövzunun müasir tələblərə müvafiq şəkildə tədqiq edilməsini aktuallaşdırır.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri - Vergi inzibatçılığının hüquqi- təşkilati əsasları və vergilər sahəsində dövlət idarəetməsi problemlərinin metodoloji və nəzəri əsaslarının istifadə edilməsi, vergi nəzarətinin və inzibatçılığı dövlətin vergi siyasətinin yürüdülməsinə göstərilən təsirinə dəyərləndirilməsi, AR-da vergi nəzarətinin və inzibatçılığının təkmilləşdirilməsi meylləri haqqında tövsiyələrin verilməsidir.

Tədqiqat işində əsas məqsədlərə müvafiq olaraq, aşağıdakı vəzifələrin həll olunması planlaşdırılmışdır:

-Vergi inzibatçılığı sisteminin mahiyyəti və təşkilatı-hüquqi əsaslarının araşdırılması;

-Vergi orqanlarının vəzifəli şəxslərinin inzibati-prosessual səlahiyyətləri və vergi qanunvericiliyinin pozulmasına görə onların məsuliyyətinin tədqiq olunması;

-Müasir mərhələdə vergi inzibatçılığının təşkil edilməsi problemləri və vergi daxilolmalarının təmin olunmasında vergi inzibatçılığının rolunun təhlili;

-Vergi inzibatçılığı mexanizminin təşkilatı-hüquqi əsaslarının inkişaf etdirilməsi metodu ilə vergilər sahəsində dövlət idarəetməsi sisteminin səmərəliliyinin artırılmasının tədqiq olunması

Tədqiqatın obyekt və predmeti. Tədqiqatın obyektini vergi inzibatçılığının təşkilatı-hüquqi əsasları və bu sahədə dövlət idarəetməsi məsələləri təşkil edir. Tədqiqatın predmetini isə vergi inzibatçılığının təşkilatı hüquqi əsaslarının təkmilləşdirilmə yollarının araşdırılması və vergilər sahəsində dövlət idarəetməsi problemlərinin həlli yollarının tədqiq edilməsi təşkil edir.

Tədqiqatın metodları. Materialların qiymətləndirilməsində iqtisadi və müqayisəli təhlil, ümumiləşdirmə, qrafik tədqiqatlar, analiz-sintez metodlarından istifadə olunmuşdur.

Tədqiqatın informasiya bazası. Dissertasiya işində vergi inzibatçılığının hüquqi-təşkilati əsasları və vergilər sahəsində dövlət idarəetməsi problemləri mövzusu ilə əlaqədar xarici və yerli iqtisadçıların əsərlərindən, Vergi Məcəlləsindən, dərsliklərdən, monoqrafiyalardan, xarici və yerli iqtisadçıların məqalələrindən, Maliyyə Nazirliyinin rəsmi internet səhifəsində olan materiallardan, Vergilər Nazirliyinin rəsmi internet saytındakı materiallardan, Dövlət Statistika Komitəsinin rəsmi internet saytında statistik materiallardan, cədvəllərdən, başqa statistik göstəricilərdən dolğun şəkildə istifadə olunmuşdur.

Tədqiqatın məhdudiyyətləri.

Tədqiqatın araşdırılması zamanı məlum olmuşdurki sahibkarlıq fəaliyyətinin inkişafına yönəldilən vergi mexanizminin yetərincə tətbiq olunmaması və bir sıra belə səbəblərdən vergidən yayınma hallarının artması iqtisadi inkişafda boşluqlara səbəb olur, buda tədqiqatda bir çox məhdudiyyətlər yaradır.

Nəticələrin elmi və praktiki əhəmiyyəti. İşin praktik mahiyyəti haqqında onu vurğulamaq olar ki, bu sektorda gələcək dövrdə araşdırma etmək istəyən hər bir şəxs üçün mühüm informasiya bazası ola bilər. O cümlədən, dissertasiya işində müraciət edilən mövzular üzrə bütün universitetlərdə tədrisin tətbiqində zəruri mənbə kimi istifadə oluna bilər.

Dissertasiya işinin strukturu və həcmi. Dissertasiya işi girişdən, 3 fəsildən altı paragrafdan, nəticə və təkliflərdən, həmçinin istifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısından təşkil olunmuşdur.

I FƏSİL. VERGİ İNZİBATÇILIĞI SİSTEMİNİN MAHIYYƏTİ VƏ TƏŞKİLATI-HÜQUQİ ƏSASLARI.

1.1 Vergi inzibatchılığının mahiyyəti, yaranma zərurəti, təşkilinin nəzəri əsasları.

Vergi sisteminin fəaliyyətinin əlverişliliyi onun idarə edilməsinin nə dərəcə keyfiyyətli olmasından çox asılıdır. Vergi sisteminin idarə olunmasına əsasən dövlətin fəaliyyəti uyğun tərəqqi dövründə vergi sisteminin xarakteri və vəzifələri ilə müəyyən olunur. Hazırki iqtisadi kitablarda “vergi sisteminin idarə edilməsi” ifadəsinin konkret tərifini tapmaq qeyri-mümkündür. Onun “vergi inzibatchılığı” ifadəsi ilə əvəz olunması müşahidə olunmuşdur, ancaq mahiyyət etibarilə vergi inzibatchılığı vergi sisteminin idarə olunmasının məhdud hissəsini bildirir.

Vergi sisteminin idarə edilməsinin əsas hissəsi qismində vergi inzibatchılığı böyük rol oynayır. Vergi inzibatchılığının əsasını vergi sferasının idarə edilməsində vəzifəli dövlət idarəsinin – AR-nın Vergilər Nazirliyinin apardığı işlər əhatə edir.

Vergi inzibatchılığının mühüm komponentləri bunlardır:

- Vergi ödəyicilərinin vergi qanunvericiliyinə riayət etməsinə nəzarət;
- Vergi idarələrinin vergi qanunvericiliyinin gerçəkləşdirilməsinə və yerinə yetirilməsinə nəzarət;
- Nəzarətin metodiki və analitik təminatı, təşkilatı.

Ödəyicilərinin vergi qanunvericiliyinə əməl etməsi vergi inzibatchılığının mərkəzi komponenti stil hesab olunur. Vergi idarələrinin vergi qanunvericiliyini gerçəkləşdirməsinə və yerinə yetirməsinə nəzarət vergi ödəyiciləri ilə vergi idarələri arasında vergi anlaşmazlıqlarının məhkəmə vaxtına kimi həll edilmə forması olaraq sistem daxili nəzarəti özündə əhatə edir.

Nəzarətin yaradılması, metodiki və analitik təminatı formaları olaraq aşağıdakılar əsas götürülür: fərqli səviyyəli vergi idarələrinin strukturunun və funksiyalarının təyin edilməsi; vergi ödəyicilərinin sunduğu vergi hesabatlarının

formalarının tərtib edilməsi, emal edilməsi və gözdən keçirilməsi əməliyyatları; vergi ödənişlərinin nizamlanması və maliyyə cəza tədbirlərinin həyata keçirilməsi şərtləri.

İdarəetmənin ayrı-ayrı səviyyələrində vergi inzibatçılığının 2 səviyyəsi qeyd edilir. Sözügedən birinci səviyyənin subyekti olaraq AR-nın Vergilər Nazirliyi özünü göstərir. Birinci səviyyədə vergi inzibatçılığının mühüm hədəfi vergilərin toplanması səviyyəsinin artması ilə əlaqədar, o cümlədən vergi qanunvericiliyinin inkişaf etdirilməsi məqsədilə, tədbirlərin keçirilməsi, cari ödənişlərin analizi əsas götürülməklə büdcəyə vergi daxilolmalarının əvvəlcədən proqnozlaşdırılması və sonrakı dövrlər üçün planların hazırlanması və.s. - dən təşkil edilmişdir. İkinci səviyyənin subyektləri olaraq isə VN yanında müxtəlif təşkilatlar və bölgə vergi idarələri özlərini göstərir. İkinci səviyyədə vergi inzibatçılığının məqsədi vergi ödəyicilərinin vergi qanunvericiliyinə əməl etməsindən və təqsirkarların vergi və inzibati hüquq pozuntularına əsasən gözaltına alınmasına vergi nəzarətinin tətbiqi üzrə tədbirlərdən ibarətdir.

Vergi inzibatçılığı vəzifəli idarələrin fəaliyyəti olaraq yalnız vergi qanunvericiliyi standartlarının tətbiqini yox, o cümlədən məlumatların toplanması və istehsalını, həmçinin vergi yoxlamaları əməliyyatlarının tətbiqi praktikası üzrə, həmçinin vergi yoxlamalarının tərəqqi etdirilməsi üzrə tədbirlərin tərtibini əhatə edir. Vergi aparatının təqdirəlayiq işi vergi qanunvericiliyinin vergi ödəyicilərinə özlərinin vergi öhdəliklərini ən aşağı səviyyəyə endirməyə və ya onların ödənilməsindən imtina etməyə şərait yaradan təkmil olmayan müddəalarını ortaya çıxarmağa və göstərilən qanun pozuntularının ləğv edilməsi üzrə mütərəqqi tədbirlərin təşkilinə şərait yaradır.

Vergi inzibatçılığı vergi sisteminin yaranmasının o prinsipinin gerçəkləşməsinə əsaslanmalıdır ki, burda vergilərin çıxılması və vergi nəzarətinə əsaslanan xərclər ən az olmaqla büdcəyə vergi daxilolmalarının həyata keçirilmə səviyyəsi ən çox olsun. Nəticədə bu effektivlik prinsipinə uyğundur. Vergi inzibatçılığının əlverişlilik meyarlarından biri də vergilərin toplanması və vergi qanunvericiliyinin pozulmamasına nəzarət üzrə inzibati məsrəfləri ən aza endirməkdən təşkil edilmişdir.

Dünya təcrübəsindən məlumdur ki, vergilərin tutulmasında ən effektiv inzibatçılıq üsullarının həyata keçirilməsi düşünülür və onların ödənilməsi üçün iqtisadi olaraq vergi verilməməsi problemlərinin həlli yolunun mühüm istiqamətləridir. Bu vaxt birinci halda vergilərin alınması üzrə tədbirlərin ciddi olaraq görülməsi, ikinci halda isə vergitutma səviyyəsinin azalması düşünülür. Amma belə yanaşma heç də birmənalı deyildir. Sözügedən proseslər arasında yetərincə ciddi səbəb-nəticə əlaqəsi vardır. Vergilərin sayının aşağı düşməsi, vergi yükünün azalması və vergitutma vasitəsinin inkişaf etdirilməsi ona təkan verir ki, vergi nəzarəti mövzuları xüsusi məna daşıyır və 21-ci əsrdə birinci dərəcəli nəticələrə çevrilmişdir.

Vergi inzibatçılığının keyfiyyətinin artırılmasının prinsipləri kimi qeyd edəcəklərimiz özünü biruzə verir: vergi idarələrinin təşkilatı strukturunun inkişaf etdirilməsi, onların maddi-texniki bazasının inkişaf etdirilməsi, vergi nəzarəti prosesində müasir avadanlıqdan yararlanma, vergi ödəyiciləri və vergi idarələri arasında əlaqələr konsepsiyasının dəyişməsi, analitik fəaliyyətin məlumat-texnoloji təminatının təzə prinsiplərə səviyyəyə yüksəlməsi, vergi idarələri əməkdaşlarının gördüyü işlərin keyfiyyətli peşə normalarının tərtib olunması və s

Vergi inzibatçılığı sisteminin tərəqqisinin hazırkı mərhələsi üçün müxtəlif ölkələrin vergi idarələri arasında beynəlxalq münasibətin saxlanması xarakterikdir. Sözügedən münasibətin forması fərqli vergi qanunvericiliyinin dəyişməsi haqqında qarşılıqlı məlumat mübadiləsi və dövrü məsləhətləşmələrdən miqdarı uzunmüddətli müqavilələrin imzalanmasınadək ola bilər.

Hazırkı dövrdə dövlətimizin vergi sistemi iqtisadiyyat sahəsinin payında olan vergi həcmnin və vergi ödəyənlərin inzibati yükünün nisbətən azaldılması nəticəsində dövlətin və vergi ödəyənlərinin maraqlar balansının tənzimlənməsinə yönəlmişdir. Müxtəlif vergilərin ləğv edilməsi və vergi dərəcələrinin cüzi miqdarda azaldılması büdcəyə vergi yükünün yüngülləşməsinə zəmin yaradır ki, nəticədə bu vergi sisteminin effektiv fəaliyyətinin bərpasına şərait yaradan vergi inzibatçılığının təşəkkülünü lazımi edir. Belə şəraitdə ölkənin vergi siyasətinin vergi inzibatçılığının

inkişafına təsiri təyinedici əhəmiyyətə sahibdir. Yekunda gözlənilən amili obyektiv amil olaraq sinifləndirmək mümkündür. Ölkədəki vergi siyasətindən başqa, sosial-iqtisadi amillər də vergi inzibatçılığının inkişafına təsir göstərən obyektiv amil olaraq özünü biruzə verir.

Respublikamızın sosial-iqtisadi tərəqqisinin hazırki mərhələsində aşağıdakı istiqamətlər diqqət mərkəzindədir: İnnovasiyalı iqtisadiyyatın yaradılması, ÜDM-in artım tempinin çoxalması və əhalinin yaşam səviyyəsinin yaxşılaşması.

Sadalanan vəzifələrin əldə edilməsi ölkə daxilində əlverişli vergi şəraitini və ədalətli qarşılıqlı üçün ekvivalent mühiti yaratmadan mümkün deyil. Bununla bağlı olaraq təkcə vergi qanunvericiliyinin saxlanmasına nəzarət məsələlərini yox, o cümlədən vergi əlaqələri istiqamətində təsdiqlənən qərarlar hesabına vergi daxilolmalarının proqnozlaşdırılmasına, vergi islahatlarının aparılmasında yeniliklərin keyfiyyətli dəyərləndirilməsinə, vergi ödənişlərinin nizamlanmasına zəmin yaradan vergi inzibatçılığının inkişafına obyektiv imkan yaranır.

Sosial-iqtisadi və siyasi meyarların təsiri vergi inzibatçılığının fəaliyyətinə qanuni olaraq göstəriş verən, sosial- iqtisadi və siyasi sektorlarda yeniliklər zamanı onun fəaliyyətini koordinasiya edən hüquqi meyarın ortaya çıxmasına zəmin yaradır. Hüquqi meyarlar özünü vergi əlaqələrini nizamlayan normativ-hüquqi bazada ifadə edir.

Sosial-iqtisadi və siyasi meyarların təsiri ilə, həm də institusional amil təşəkkül tapır. Həmin meyar isə özünü vergi inzibatçılığı subyektlərinin daxilində və qarşılıqlı fəaliyyətində, vergi inzibatçılığı subyektlərinin funksional strukturunda ifadə edir və vergi inzibatçılığı istiqamətində onların strategiyalarının gerçəkləşməsinə təmin edir. İntitusional meyar həm də vergi inzibatçılığı avadanlığının təşəkkülünə, vergi əlaqələri nümayəndələrinin qarşılıqlı fəaliyyət balansına, hazırki dövrdə vergi əlaqələrinin özəlliklərini əsas götürən vergi inzibatçılığının effektiv nümunəsinin ərsəyə gəlməsinə təsir edir, vergi inzibatçılığının istənilən komponentinin fəaliyyəti üçün mühitin təşkilinə və intensivləşdirilməsinə imkan verir.

İqtisadi kitablarda vergi sisteminin əhəmiyyətli şəkildə işləməsi əksər hallarda vergi inzibatçılığının üsulları ilə bağlı olur. Sözügedən üsullara vergi proqnozlaşdırılması, vergi nizamlanması və vergi nəzarəti, o cümlədən onların gerçəkləşdirilməsi, strateji planlaşdırma, vergi ödəyənlərin qeydiyyatı və uçotu və.s aiddir. Vergi proqnozlaşdırılmasına dövlətin baxış açısından yanaşılır və onun mühüm funksiyası tərtib edilmiş və qanunvericilik qaydasında təsdiqlənmiş vergi konsepsiyasından asılı şəkildə ölkənin perspektiv sosial tərəqqi, proqramının və büdcə tapşırıqlarının miqdar və keyfiyyət pəritməsinin iqtisadi baxımdan şərtləndirilməsini təmin etməkdir. Bu funksiya bir maliyyə ili və daha müvafiq perspektiv üçün düşünülə bilər. Bununla əlaqədar vergi proqnozlaşdırılmasının taktikası ayırd edilir. Vergi taktikası dedikdə, büdcənin gəlir maddələrinin kompleks strukturunun tərtibi və vergi nizamlanmasının və nəzarətinin tətbiqi zamanı dövlət hakimiyyəti və idarələrinin praktiki hərəkətlərinin toplusu anlaşılır.

Təşkilati strukturun ərsəyə gətirilməsi ixtisaslaşmanın, diversifikasiyanın və vergi idarələrinin işinin intensivləşməsinin, vergi idarəsində mərkəzləşdirilmə prosesi, onun struktur idarələrində işin həyata keçirilməsi səviyyəsinin təyin olunması ilə əlaqədardır. Vergi əlaqələrinin və vergi idarələrinin struktur subyektlərinin vergi mədəniyyətinin səviyyəsinin yüksəlməsi orada özəl şöbələrin yaradılmasını düşünür ki, onların da funksiyaları vergi ödəyənlərə lazımlı məlumatın verilməsini, eyni zamanda başqa lazımlı yardımın edilməsini nəzərdə tutur.

Təşkilati funksiya öz mahiyyətini vergi inzibatçılığında istifadə olunan avadanlıqlarda nümayiş etdirir. Vergi inzibatçılığının texnoloji baxımdan həyata keçirilməsinin müasir prinsipi yeni məlumat texnologiyalarından istifadəni, kütləvi şəkildə kompyuterlərin iş prosesinə tətbiqini və telekommunikasiya şəbəkəsinin qurulmasını düşünür ki, nəticədə bu vergi ödəyənlərin uçotuna, dövlət reyestri meyarları bazasının qurulmasına, eyni zamanda büdcəyə edilən əlavələrin və tətbiqi üzrə vergi inzibatçılığının çağdaş prosedur standartlarının təşkilinə imkan yaradır.

D.Rilser nəzarətin modern əlverişli nümunəsini tərtib etmişdir. Həmin nümunə insansız texnologiyaya və texnoloji prosesə nəzarət sayılır.

Dövlət demokratik şərtləri qorumaqla xidmət sahəsini yeniləməyə və onları sunmağa məcburdur ki, burada da qərarların qəbulu rəqəmsal texnologiyalar mühitində olmalıdır. Fiskal proseslərin çətinliyi vergi idarələrindən ustalıq və mobillik istəyir. İqtisadi nəzəriyyədə «qızıl tələblər» hökm sürür ki, bunlar da ideal vergi sistemində istifadə edilə bilər. Məlumat texnologiyaları da vergi ödəyənlərin vergi idarələri ilə transaksion xərclərin zəifləməsi metodu ilə ünsiyyətinə daha tez yiyələnməyə, axırıncının işinin əlverişliliyinin artırılmasına və bununla da bürokratik aparatın azalmasına şərait yaradır.

Hal-hazırda İnternetdən yararlananların sayı çoxalmaqdadır və bu şəxslər dövlət idarələri ilə elektron ünsiyyət yarada bilirlər. Belə şəraitdə vergi idarələri ilə həmin şəxslərə xeyli xidmət edə bilirlər. Qloballaşma prosesinin güclənməsi də dövlətin son dövrlər müşahidə edilən texnoloji meyllərə qarşılıq verməsinə zəmin yaradır. Qlobal məlumat iqtisadiyyatı dövlət vergi idarələrinin də konsepsiyasının dəyişməsinə, edilən servislərin səviyyəsinin yüksəldilməsinə imkan yaradır.

Vergi inzibatçılığının, gözdən keçirdiyimiz vəzifələr çərçivəsində vergi nəzarətinin əlverişliliyinin bərpa olunması ilə bağlı vergi inzibatçılığının vəzifəsinin M.T.Ospanov tərəfindən izahı ilə razılaşmaq olar. Onun dediklərinə görə vergi nəzarəti vergi idarələri işçilərinin fəaliyyətə, vergi ödəyənləri isə onlarla könüllü əməkdaşlığa çağırır. (Ə.N.Həsənov.(2017) “Vergi inzibatçılığı”.s12)

«Vergi inzibatçılığı» ifadəsi özündə dövlətin vergi sisteminin əksər fəaliyyət və nizamlanma istiqamətlərini cəmləşdirir: hakimiyyət idarələrinin hüquqları, vergi ödəyicilərinin hüquq və funksiyaları və vergi idarələrinin səlahiyyətləri, vergi nəzarəti əməliyyatları, vergidəki qanun pozuntuları üçün məsuliyyət, vergi idarələrinin hərəkət və qərarlarına şikayət əməliyyatları, vergi səviyyələrinin təyin olunması, mövcud vergilərin hesablanması və ödənilməsi şərtləri və qanunvericilikdə istifadə

edilən başqa mühüm ifadələr. Daha dar anlamda «vergi inzibatçılığı» termini vergi idarələrinin təşkil edilməsi və onların öz fəaliyyətini həyata keçirmək üçün faydalandığı üsulları göstərir.

Cədvəl 1. Vergi inzibatçılığı

Vergi inzibatçılığının metodları	Vergi inzibatçılığının formaları
Vergi Planlaşdırılması	1. Taktiki
	- ərazinin vergi potensialının dəyərləndirilməsi
	- vergilər üzrə büdcənin təsdiqi
	- nəzarət tapşırıqlarının işlənməsi
	- dərəcə və güzəştlərin pay bölgüsünün müəyyən edilməsi
Vergi tənzimlənməsi	2. Strateji
	3. Vergi stimullaşdırması sistemi
	3 . Vergi ödənilməsi müddətinin dəyişilməsi
	- vergi dərəcələrinin optimallaşdırılması
	- vergi güzəştləri sistemi
	- avans ödəmələrinin ləğvi
	- vergi öhdəliklərinin azaldılması
	- vergi dərəcələrinin ölçüsünün azaldılması
	3.2. vergi və ya investisiya vergi kreditinin təqdim edilməsi
	4. Sankisiyalar sistemi
- maliyyə	
- inzibati	
	- cinayət
Vergi nəzarəti	5. Nəzarət sistemi
	- vergi ödəyicilərinin qeydiyyatı və uçotu
	• hesabatların qəbulu və işlənməsi
	- hesablanmış məbləğin və vergi daxilolmalarının uçotu
	- ödəmələrin vaxtında qəbul olunmasına nəzarət
	• vergi yoxlamaları
- yoxlama materiallarının reallaşdırılması	
- yoxlama materiallarının reallaşdırılmasına və hesablanmış sanksiyaların ödənilməsinə nəzarət	

Mənbə: Rzayev İ.M .(2015)Azərbaycanda vergi sisteminin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri / Azərbaycan iqtisadiyyatı yüksəliş yolunda (məqalələr toplusu), V buraxılış. Bakı: Elm, s. 267-277.

İqtisadi ədəbiyyatlarda vergi idarələrində vergi inzibatçılığı siyasətinin gerçəkləşdirilməsinə müvafiq olaraq aşağıdakı mühüm şərtlər ayrılır:

-Vergi ödəyənləri və vergi idarələri arasında əlaqə qaydalarının təyin olunması və onlara əməl edilməsini nəzərdə tutan vergi etikası şərti:

-Vergi ödəyənləri və vergi idarələrinin hüquqlarının qanunverici tıbb təyin olunmuş ekvivalentliyinin bərpası ilə bağılı bərabərlik şərti:

-Vergi intizamının təmin olunması üçün müxtəlif qanun pozuntusu hallarına tətbiq edilən sanksiyaların müvafıqlıyını nəzərdə tutan müvafıqlıq şərti:

-Vergi idarələrində vəzifələrin konkret bölgüsü və bu vəzifələrin tətbiqi metodlarının vergi ödəyənlər tərəfindən tam şəkildə anlaşılmasını nəzərdə tutan sadəlik və şəffaflıq şərti.

Vergi inzibatçılığı kontekstində idarəetmə sisteminin təşəkkül amillərinin nəzərə alınması və onun özəlliklərinin başa düşülməsi idarəetmə sisteminin yaradılması şərtlərində özünü göstərir. Bu şərtlərə aşağıdakıları şamil etmək olar:

-Məqsədlərin, vəzifələrin, öhdəliklərin və məsuliyyətlərin bir-birilə əlaqəsi və müvafıqlıyı şərti:

-Əmək fəaliyyətinin ölçüsünə əsasən idarəetmə sisteminin həlqələrinin mütənəsibliyi şərti. Burda işin ritmikliyini təyin edən bərabər yüklənməni, sosial-psixoloji durumu, fəaliyyətin nizamlılığını, həlqələr arasında münasibətlərin rasionallığını əsaslandırır;

-İdarəetmədə ierarxik rasionallıq şərti. Bu təyin olunmuş və şərtləndirilmiş tabeçilik standartlarının müdafiəsini nəzərdə tutur;

- İdarəetmənin üzvlərinin hər hansı səviyyəsinə orienlasiyası şərti;

-Əks münasibətin varlığını əsas hesab edən nəzarətin təşkili şərti:

-İdarəetmənin dəyişkən iş rejiminə müvafıq olması şərti:

-İdarəetmənin idarəetmə prosesinə və mexanizminə müvafıqlıyı şərti;

-İdarəetmənin idarəetmə proseslərini vacib sayan və qərarların zamanında qəbul olunmasını təmin edən idarəetmə prosesinin mexanizmlərinə müvafıqlıyı şərti.

Vergi inzibatçılığı uyğun xərclərin müvafıq minimal ilə maksimal mümkün yığımlarını həyata keçirməlidir. Bu yığımların təşkilinə əlverişli vergi inzibatçılığını

təşəkkül etdirməklə yiyələnmək mümkündür. Əksər iqtisadi ədəbiyyatlarda əlverişli vergi inzibatçılığı anlayışına çox rastlanır, ancaq mahiyyət etibarilə inzibatçılıq elə əlverişlilik mənasını verir. Ona görə ki, vergi inzibatçılığı, geniş anlamda vergi prosesinin əlverişli olmasında atılmış addımların toplusudur.

Vergi ödəyicilərinin seqmentləşdirilməsinin əsas şərti odur ki, vergi inzibatçılığı kontekstində vergi idarəsi əməkdaşları tərəfindən hər hansı təsir forması elə bir səviyyədə tətbiq olunur ki, burada bu cür təsirin əlverişli təşkili üçün geniş imkanlar vardır və bu imkanlar da öz növbəsində bəzi kateqoriya vergi ödəyənlərinin spesifik özəlliklərini nəzərə alır.

Vergi ödəyənləri barəsində informasiyaların kateqoriyalara ayrılması və sistemləşdirilməsi, onlara girişin operativliyi nəticə etibarilə borcların tutulmasına zəmin yaradan nəzarət işi üçün informativ təməl yaradır. Borcların tutulması üzrə fəaliyyət bildirişlərin tərtib edilməsi və yollanması, icbari tədbirlərin görülməsi, güzəşt olaraq müəyyən zaman verilməsi, o cümlədən artıq ödəmələrin qəbulu və qaytarılmasından təşkil edilmişdir. Borcların tutulması vergi qanunvericiliyinə gözətım zamanı vergi idarələrinin mühüm nizamlayıcı vəzifələrindən biridir. Bugün ölkəmizdə vergi borclarının tutulması işində bəzi əməliyyatların avtomatlaşdırılması hökm sürür ki, nəticədə bu çox böyük irəliləyişdir.

Vergi inzibatçılığını vergi əlaqələrinin dövlətin idarə etdiyi sistem olaraq qəbul etməklə dövlətin bu idarəetməni təşkil etmək üçün faydalandığı forma və üsulları gözdən keçirək.

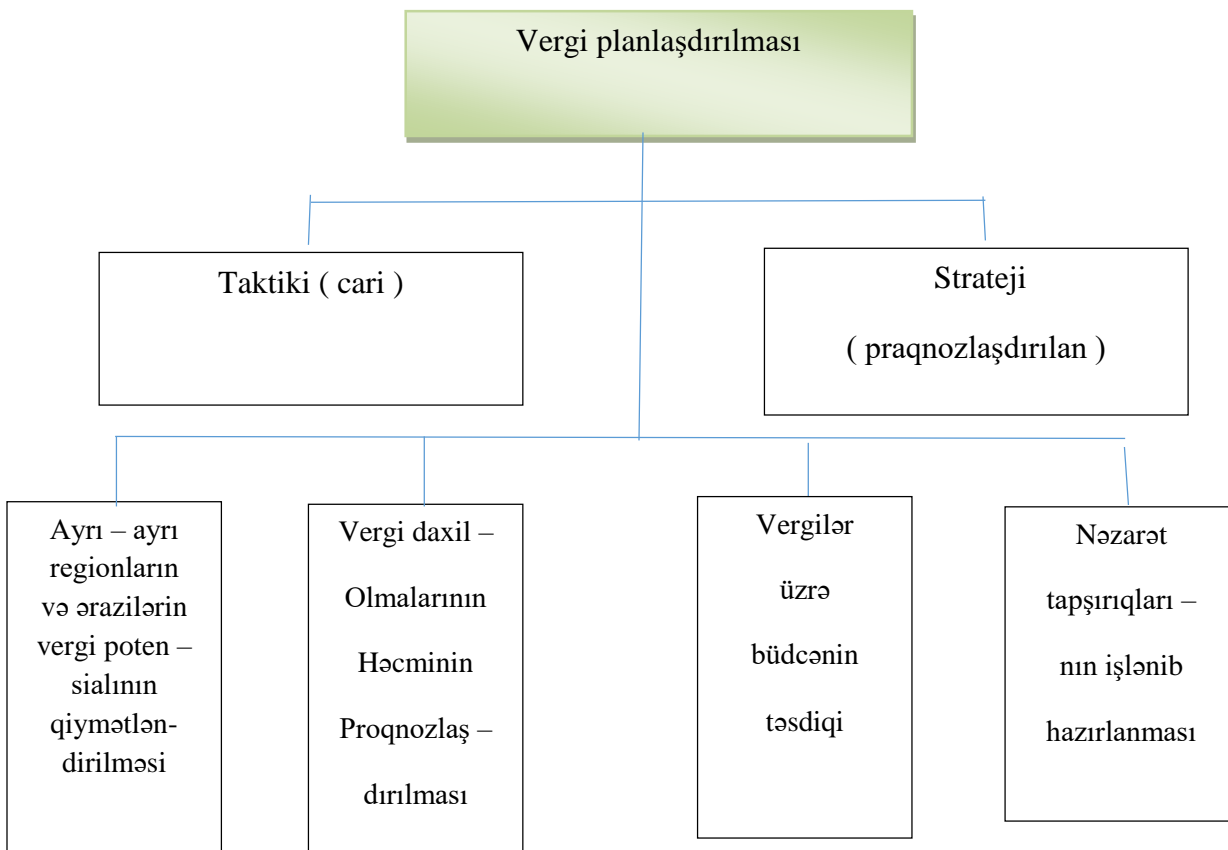
Vergi inzibatçılığının üsulları olaraq aşağıdakılar özünü göstərir: vergi proqnozlaşdırılması, vergi nizamlanması və vergi nəzarəti.

Vergi inzibatçılığının istənilən üsuluna onlara tapşırılan vəzifələrin uğurla başa çatdırılmasının forma, metod və qaydalar aiddir.

Vergi proqnozlaşdırılması taktiki və daha uzaq perspektivli ola bilər (şəkil 1). Vergi proqnozlaşdırılmasının mühüm məqsədi müxtəlif vergi ödəyənləri sinifləri üzrə maliyyə vəsaitlərinin tutumunun təyin olunması və maksimum miqdarda vəsaitin

ödəyicilərdən əldə edilməsi metodu ilə büdcə ehtiyacının ödənməsi, eyni zamanda vergi nizamlanmasının və vergi nəzarətinin intensivləşdirilməsindən təşkil edilmişdir.

Cədvəl 2. Vergi proqnozlaşdırılmasının forma və metodları

Mənbə: Rzayev İ.M .(2015)Azərbaycanda vergi sisteminin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri / Azərbaycan iqtisadiyyatı yüksəliş yolunda (məqalələr toplusu), V buraxılış. Bakı: Elm, s. 267-277.

Vergi proqnozlaşdırılmasının mühüm funksiyası büdcə tapşırıqlarının miqdar və keyfiyyət parametrlərinin iqtisadi şərtləndirilməsini təmin etməkdir.

Vergi proqnozlaşdırılmasının gedişində sadalanacaq işlərin görülməsi nəzərdə tutulur: müxtəlif bölgələrin vergi imkanı dəyərləndirilir; iqtisadi artım tempi əsas götürülür, vergi nüfuzetmələrinin miqdarı təyin edilir; büdcə kəsirinin dəyəri, inflyasiyanın səviyyəsi, dəyərlərin indeksi təyin edilir, müxtəlif büdcələr üzrə nəzarət tapşırıqları tərtib edilir və.s.

Vergi nizamlanmasının mühüm məqsədi vergi əlaqələri nümayəndələri arasında ictimai, korporativ və şəxsi iqtisadi marağın balanslaşdırılmasından təşkil edilmişdir. Əvvəlcə vergi nizamlanması büdcə-vergi sferası fəaliyyətində dövlətin maraqlarını güdür.

Vergi maliyyə vəsaitləri ilə ictimai maraqların ən yüksək səviyyədə təmin olunmasını əsas götürür. Vergi nizamlanmasının formaları olaraq verginin stimullaşdırılması sistemini, vergi dərəcələrinin intensivləşdirilməsini, vergi güzəştləri sistemini və cəza tədbirlərini misal göstərmək məqsəduyğundur (Şəkil 2).

Vergi dərəcələrinin intensivləşdirilməsi vergi nizamlanmasında xüsusi mövqe tutur. Vergi dərəcələrinin intensivləşdirilməsində mühüm məqsəd vergilərin nizamlanma funksiyaları arasında nisbi tarazlığın təşkilindən ibarətdir. Aydın ki, əlverişli vergi sisteminin yaradılması əvvəlcə vergi səviyyələrindən asılıdır. Vergi dərəcələrinin intensiv miqdarının təyin olunması prosesi çox çətin və əməktutumludur. İlk öncə dövlət xərclərinin intensivləşdirilməsi üçün iqtisadi əsaslandırmanın aparılması və onların gerçək iqtisadiyyatın imkanlarına müvafıqlaşdırılması vacibdir.

Vergi güzəştləri sistemi müasir və rəqabət bacarıqlı malların istehsalı, texnoloji proseslərin müasirləşdirilməsi zamanı maliyyə itkilərini tarazlaşdıran, kiçik sahibkarlığın tərəqqisinə imkan yaradan və istehsal fəaliyyətinə təkan verən strateji istiqamətli vergi imtiyazları kompleksini əhatə edir. Vergi güzəştləri əsasən xüsusi prinsiplərlə avans ödənişlərinin aradan qaldırılması, vergi öhdəliklərinin bir az da olsa yüngülləşdirilməsi və ya tam götürülməsi kimi edilə bilər.

Cəza tədbirləri sistemi vergi nizamlanmasının əsas tərkib hissəsi olmaqla vergi inzibatçılığının xüsusi bir şəklidir. Vergi qanunvericiliyinə əməl etməyən şəxslərə maliyyə cəzalar verilir, inzibati cərimələr kəsilir və o cümlədən onlara qarşı cinayət məsuliyyəti tədbirləri görülür.

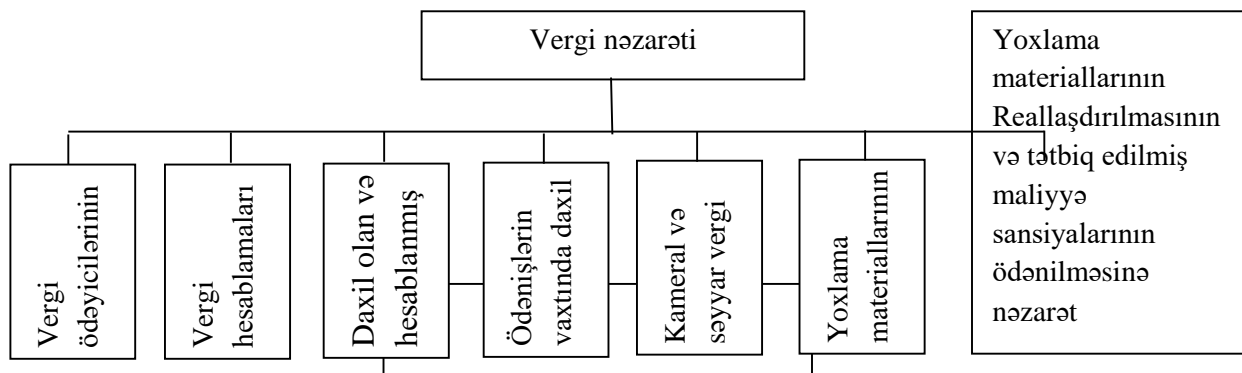
Əlverişli vergi inzibatçılığının mühüm prinsiplərindən biri də vergi nəzarətidir (Cədvəl 3). Vergi nəzarətinin məqsəd və funksiyaları fərqlidir. Onun mühüm məqsədi

vergidən yayınmanı əngəlləmək və büdcə gəlirlərinin dayanıqlı nüfuzetməsini təşkil etməkdir.

Vergi nəzarəti tədbirləri təşkil olunarkən vergi inzibatçılarının aşağıdakı mühüm formaları ayırd edilir:

- Vergi ödəyənlərin qeydiyyatı düşməsi;
- Hesabatların istifadə edilməsi;
- Hesablanan və daxil olan vergi dəyərlərin uçotu;
- Ödənişlərin öz zamanında və bütöv şəkildə daxil olmasına nəzarət;
- Kameral vergi yoxlamaları;
- Səyyar vergi yoxlamaları;
- Vergi yoxlaması materiallarının gerçəkləşdirilməsi;
- Vergi yoxlaması materiallarının təşkili, tətbiq olunmuş maliyyə sanksiyalarının və kəsilmiş inzibati cərimələrin ödənilməsinə nəzarət.

Cədvəl 3. Vergi nəzarətinin üsulları

Mənbə : Mənbə: Ə. N. Həsənov .2017, “Vergi inzibatçılığı ” dərslik, s.148

Vergi inzibatçılığının göstərilən forma və üsullarının intensiv nisbəti dövlətin vergi siyasətinin əlverişliliyini nizamlayır.

Vergi inzibatçılığının dünya praktiki fəaliyyəti birmənalı olaraq belə nəticəyə gəlməyə imkan verir ki, vergi ödəyənlərə eyni nöqtəyi-nəzərdən yanaşma müəyyən qədər yanlışdır. Ayrı-ayrı vergi ödəyənləri, misal üçün böyük müəssisələr orta miqyaslı müəssisələr, maddəli fəaliyyət göstərən şəxslər və s. üçün vergi idarələri ilə

öz xüsusi qarşılıqlı təsir prinsipləri vardır. Bu səbəbdən də vergi inzibatçılığının əlverişli təşkilində əsas çıxış edən meyarlardan biri də vergi ödəyicilərinin seqmentləşdirilməsidir. Seqmentləşdirmə, o cümlədən müxtəlif iqtisadiyyat sektorları, mülkiyyət mənsubiyyəti və .s göstəricilər əsasında yarana bilər. Vergi ödəyənlərinin seqmentləşdirilməsi mövzusunda bir çox təkmilləşmiş ölkələrin vergi sistemlərində ciddi olaraq nəzarət edilir.

1.2. Vergi orqanlarının vəzifəli şəxslərinin inzibati-prosessual səlahiyyətləri və vergi qanunvericiliyinin pozulmasına görə onların məsuliyyəti.

Son zamanlarda müşahidə edilən iqtisadi böhranın hərtərəfli təhlilində alınmış elmi nəticələrdən məlum oldu ki, böhranın əsas səbəblərindən biri də bəzi iqtisadi məsələlərin həll edilməsi üsullarının müvəqqəti də olsa ölkənin vergi inzibatçılığı nəzarətindən yayınması yol açmışdır. Məlumdur ki, mikro və makro səviyyələrdə iqtisadi əlaqələr sisteminin ölkənin tənzim olunmasına ehtiyac olur. Əsasən makroiqtisadi sektorda tənzimlənmə və həmin tənzimlənmənin həyata keçirilməsi mexanizmlərinə diqqət edilir.

Bu zaman əsasən bazar əlaqələri mühitində baş verən iqtisadi sosial hadisələrin neqativ təzahürlərinin ləğv edilməsi üçün ölkənin iqtisadi tənzimlənmənin təmin olunması və bunun üçün əsas mexanizmlərin fəaliyyətini normal şəkildə həyata keçirmək çox mühüm bir məsələdir. O cümlədən, eyni zamanda tənzimləmə mexanizmləri elə vəzifəni icra etməlidir ki, müasir şəraitdə iqtisadi yüksəlişə səbəb olan stimullar ləğv edilməsin. Bunlar inzibati və iqtisadi məzmun daşısa da təkcə bir hədəfə xidmət etməlidir. Hər bir cəmiyyət üzvünün, maddi nemətlər yaradan, o cümlədən istehlakçı kimi iqtisadi münasibətlər sisteminin tam iştirakçı oponentlərin maraq dairələrinin nəzərə alınması zamanı optimal tarazlığa nail olunmalıdır.

Konkret olaraq, bazar şəraitində istehlakçılara qoyulan optimal vergi yükünün təyin olunması və maddi nemət yaradıcıları məsələsi fikri toplayır. Makroiqtisadi tənzimlənmənin effektiv vasitələrindən hesab edilən vergi siyasəti o tərzdə yaradılmalıdır ki, bu zaman bir tərəfdən istehsalçı gəliri təmin olunsun, başqa səmtdən

isə istehlakçı və əsası isə fiskal sahənin maraqları nəzərə alınsın. Bu zaman vurğulamaq lazımdır ki, heç kimdə şübhə hissi yaratmır ki, dövlət büdcəyə yetərinə artıq ödəniş gələrsə dövlət vergiləri ilə birgə ayrı-ayrı requlyatorlar köməyi ilə makroiqtisadi tənzimlənməni daha müvafiq metod və imkanlarla gerçəkləşmiş ola bilər. Ancaq bu an başqa, daha mühim bir məsələ sayılan vergi borcları yaranır.

Ölkənin iqtisadiyyat sahəsində vergi borclarının ortaya çıxması prosesi ciddi iqtisadi fəsadlara səbəb ola bilər. Nəticədə büdcədə dayanıqlıq və tarazlıq pozulur, mütəmadi olaraq tərəqqi prosesi ləngiyir və ləngimə bağlı olaraq iqtisadiyyatın istənilən sahəsində fərdi meyillər meydana gəlir. Bu fəsadların yaranmasına əngəl olmaq üçün dövlət bir çox tədbirlər paketi hazırlayır. Bu cür tədbirlər əlavə səyyar vergi yoxlamalarının təşkil edilməsi, faizlərin hesablanması, əlavə vəsait dəyərlərinin hesablanması, maliyyə cəza tədbirlərinin tətbiq edilməsi, operativ vergi nəzarətinin reallaşması, vergi-hüquq pozuntuları ilə bağlı işlərin yerinə yetirilməsi və s.

Hazırda ölkəmizdə doğru vergi sisteminin ərsəyə gətirilməsi və ölkənin gəlirlərinin çoxaldılması yönündə ciddi işlər görülür. Dövlətin gəlir səviyyəsinin yüksəldilməsini isə vergilər ilə əlaqələndirmək mümkündür. Aydındır ki, vergilər büdcə gəlirlərinin orta hesabla 40-43 % -ni təşkil edir. Bu rəqəm ilk baxışdan bizə böyük görünməyə bilər. AR daim vergi daxilolmalarının çoxaldılması yönündə əlverişli islahatlar həyata keçirir. Həmin islahatlar vergi səviyyəsinin aşağı düşməsindən yeni vergi güzəştlərinin tətbiqinə qədər olan böyük bir diapozonu özündə ehtiva edir. Nəticədə, müasir dövrdə mənfəət vergisinin dərəcəsini 26%-dən 21%-ə, əlavə dəyər vergisinin dərəcəsinin 27%-dən 17%-ə düşməsi buna əsas sübutdur. (Paşayev T.Ə. 2016, s.68-83)

Bu islahatları biznes fəaliyyətinin tərəqqisinin stimullaşdırıcısı və vergi güzəşti olaraq dəyərləndirmək olar. Amma hüquqi şəxslərin vergi dərəcələrinin azalması büdcə gəlirlərində ƏDV və hüquqi şəxslərin mənfəət vergisindən daxilolmaların həcmi azaltmadı, ildən-ilə mütəmadi olaraq bu vergilərin artması müşahidə edilir. Vergilərin vaxtında ödənməsi, o cümlədən vergilərin doğru hesablanmasına vergi

inzibatçılığı nəzarətini reallaşdırmaq üçün davamlı olaraq nazirlik tərəfindən səyyar vergi nəzarəti təşkil edilir. 2016-2017-cu illər ərzində təşkil edilmiş bu cür yoxlamaların nəticələrinə baxaq.

Cədvəl 4. 2016-2017-cu illərdə təşkil edilən səyyar vergi yoxlamalarının nəticələri haqda.

Göstəricilər	2016	2017
Səyyar vergi yoxlamaların sayı	2151 1	18189
Yoxlama ilə əlavə hesablanmış vergi məbləğiləri (mln.manat)	170126,8	213237,0
Tətbiq olunmuş maliyyə cəza tədbirlərinin məbləği (mln,manat)	71966.5	840573
Faktiki fəaliyyət göstərən vergi ödəyicilərinin sayı	219462	225749
Yoxlamalarla əhatə olunmuş vergi ödəyicilərinin fəaliyyət göstərən vergi ödəyicilərinin xüsusi çəkisi (%-b)	9.8%	8.1%
Bir yoxlamadan keçən əlavə hesablanmış vergi və maliyyə cəza tədbiri məbləği (mln.manat)	11.3	163

Mənbə: <http://www.taxes.gov.az>

Cədvəldən görünür ki, yoxlama nəticəsində artıq hesablanmış vergi dəyərləri kəskin şəkildə yüksəkdirlər. O cümlədən, tətbiq edilən maliyyə cəza tədbirlərinin dəyəri böyükdür. Müasir dövrdə Azərbaycanda tətbiq edilən vergi inzibatçılığı nəzarətinin müasir vəziyyətinin qiymətləndirilməsindən ötrü əvvəlcə respublikamızda tətbiq edilən vergilərin quruluşuna və bu vergilərin müəyyən edilməsi üçün lazım olan şərtlərə nəzər salmaq görürük ki, AR Vergi Məcəlləsinə görə ölkəmizdə hüquqi şəxslərdən ödənilən mənfəət vergisi, fiziki şəxslərin gəlir vergisi, o cümlədən ƏDV, aksizlər, hüquqi şəxslərin mülk vergisi, hüquqi şəxslərdən tranzit yol vergisi, mədənvərgisi, sadələşdirilmiş vergi tətbiqi həyata keçirilir. Eyni zamanda tətbiq olunan vergilərin təyin olunmasından ötrü bir sıra vacib vergitutma komponentlərinin

aşkarlanması lazım gəlir ki, bunlara vergitutma obyektı, vergitutma subyekti, vergi dövrü, vergi dərəcəsi, verginin hesablanma və ödənilmə qaydaları və müddəti daxil olunur. Vergitutma obyektı, əmlak, gəlir, mənfəət, təqdim olunmuş iş və göstərilən xidmətin məbləği; vergitutma subyekti bu obyektlər üçün vergi ödəmək vəzifəsi həvalə edilmiş fiziki və hüquqi şəxslər; vergitutma bazası bu obyektlərin vergitutun hissəsinin miqdar ilə ifadəsi özündə ehtiva edilir.

Vergi orqanları fəaliyyətdə göstərdiyi dövrdən həyata keçirilmiş yenidənqurma işlərinin, baş tutan tədbirlərin və bir sıra məqsədlər üçün tətbiq olunmuş proqramların nəticəsi kimi ölkədə dövlətlərarası normativlərin tələblərinə müvafiq vergi xidməti formalaşdırılmışdır. AR-da dərhal və uğurlu vergi siyasəti yeritmək üçün müasir qanunverən sferanın yaradılmış və təkmilləşmiş ölkələrin vergi qanunvericilikləri ilə ciddi olaraq əlaqələndirilmişdir. Ölkənin vergi sistemi xarici tələblərə uyğun olaraq göstərilən vergi xidmətlərinin faydalı hissəsi vergi ödəyicilərindən onların sərəncamına buraxır.

Müasir dövrdə büdcə daxilolmalarında ciddi şəkildə artım tempi müşahidə olunur. Belə olduğu zaman dövlət büdcəsinin gəlirləri 2017-ci ildə 2015-ci ilə nisbətən 288,57 mln. AZN (1,24 dəfə) artmışdır. 2017-ci il üçün isə 2 mlrd. 055 mln. AZN vəsaitin daxil olması müşahidə edilir ki, bu isə 2016-cı ilin göstəricilərindən 545,8 mln. AZN (1,35 dəfə), 2003-cü ilin göstəricilərindən isə 834,4 mln. AZN (1,67 dəfə) çoxluq təşkil edir. 2008-ci ildə isə 3 mlrd. 868,7 mln. AZN vəsait daxili müşahidə edilmişdir ki, nəticədə bu 2009-cü ilin göstəricilərindən 1 mlrd. 813,5 mln. AZN çoxluq təşkil edir.[Rzayev İ.M. Bakı: Elm, 2015, s. 267-277.]-14

Bizim zənnimizcə, büdcə gəlirlərindən vergi daxilolmaları, onlara daxil olan dolayı vergilər üzrə daxilolmaları dəyərləndirmək daha yaxşı nəticə verərdi. Bunun üçün aşağıda sadaladığımız məlumatlardan yararlanmaq məqsədəuyğun hesab olunur. Vergi inzibatçılığının davamlı olaraq inkişaf etməsi bir sıra vacib şərtlərlə müəyyən edilir:

-Vergi orqanları və ödəyiciləri arasında etimadı və şəffaflığı artırmaq;

-Biznes subyeklərinə uyğun mühit yaratmaq ;

-İqtisadiyyatımızın həyatının likvid tərəqqi surətinə rəğmən həqiqi vergi gücünü təyin etmək. Vergi orqanlarının reallaşdırdıqları nəzarət tədbirləri, həmçinin kameral vergi nəzarəti qanunda göstərilən tələblərə riayət edilməklə qısa müddətdə yekunlaşdırmaqla, bu sahədə inzibatçılığın inkişaf etdirilməsi planlaşdırılan tədbirlərə aiddir.

Nümunəvi vergi ödəyicisi üçün meyarların təyin olunması, bu ödəyicilər üçün vergi inzibatçılığının lap da asan təyinatlı xidmətlər boyunca əhatə miqyasının genişləndirilməsi nəzərdə tutulur. Vergi qanunvericiliyinə riayət edən nümunəvi ödəyicilərinin və qanunvericilik tələblərini tez-tez pozan şəxslər haqqında məlumatlar VN-nin internet saytında göstərməklə çox böyük əhali kütləsi üçün elan etmək məqsədəuyğundur.

Dövlətlərarası tələbləri lazımi tərzdə ödəyicilər üçün təqdim olunan xidmətlərin göstərilməsi üçün VN-nin Çağrı Mərkəzi dövlətlərarası praktikada istifadə edilən arxaya-başqa sözlə desək alıcıya zəng xidməti hesab olunan “Outbound Call Centre” funksiyala təmin olunmalıdır. Həqiqi vergi potensialını düzgün şəkildə hesaba almaq, maliyə-vergi nəzarətində keyfiyyət baxımdan yeniliklər əldə etmək və nəzarət tədbirləri zamanı dürüstlüyün olması üçün İT sahəsində əldə edilən uğurlardan bəhrənməklə riskləri dəyərləndirmək və vergi ödəyənləri risk meyarlarına müvafiq qruplara ayırmağa kömək olan risk idarəetmə sisteminin qurulması proqnozlaşdırılmışdır. Etdiyim araşdırmadan məlum olur ki, borclu vergi ödəyicisinin risk qruplarını aydınlaşdırmaq və qruplaşdırdıqları riskə uyğun borc, cərimə, faizi dövlət büdcəsinə çəkməklə ödəyicilərin maarifləndirilməsi və inzibatçılıq işlərinin, vergi idarələrinin vergi ödəyicilərilə müştərək işi qurmaq üçün vergi bəyannamələri formaca inkişaf etdirilməsi məqsədəuyğun saymaq olar.

Ölkəmizdə Vergi inzibatçılığı nəzarətinin təsirliliyinin artırılmasında Hesablama və Auditorlar Palatasının iş fəaliyyətinin rolu çoxdur. Yəni ölkənin mövcud olduğu maliyə imkanının artması, maliyyə resurslarının səmərəli idarəsi və istifadə

əlverişliliyinin artırılması əsas vəzifələrdən hesab edilməklə, bu səmtdə planlaşdırılan tədbirlərin effektiv şəkildə həyata keçirilməsi üçün dövlət vergi inzibatçılığı nəzarətinin ciddi, cəmiyyət üçün əlçatan, eyni anda işlək olmasına, dövlət vəsaitlərinin təyinatı üzrə xərclənməsi zamanı maliyyə intizamının yoluna qoyulması AR Hesablama Palatasının işinin əsas hədəfidir.

Auditor təşkilatlarının və sərbəst auditorların həyata keçirdikləri yoxlamaların təhlilindən aydın olur ki, son zamanlarda məcburi audiddən keçməli bütün təsərrüfat subyektləri üzrə faktiki həyata keçirilən yoxlamaların sayı və məbləği etibarlı ilə müqayisə edildikdə məlum olur ki, uzun illərdir və 2016-cı ilin göstəricilərində say etibarlı 72 % təsərrüfat subyektlərini Sərbəst auditorlar, 28 %-ni isə Xarici Auditor şirkətlərinin və bələdiyyə Auditor şirkətlərinin filial və üzvləri və Xarici investisiyalı Auditor təşkilatları yoxlamışdır.

Hazırda bazar iqtisadiyyatı əlaqələrinin gerçəkliyini, dövlətlərarası maliyyə təşkilatlarının təkliflərini, o cümlədən respublikanın iqtisadi vəziyyətini nəzərə alaraq, indiki vəziyyətdə ölkədə auditin tərəqqisinə xüsusi yer ayrılır. İqtisadi sahədə vergi inzibatçılığı nəzarətinin həyata keçirmək üzrə qarşıdakı perspektivdə vəzifələrin icrasında audit təşkilatları xüsusi xidmət göstərir. Bu nəzarətin əsas vəzifəsi maliyyə hesabatlarının düzgünlüyünü həyata keçirilən təsərrüfat və maliyyə fəaliyyətinin dövlətin qanunvericilik sənədlərinə və normativlərinə uyğunluğunu müəyyən etmək, vergi bəyannamələrini nəzərdən keçirmək, bunlarla yanaşı digər maliyyə-təsərrüfat işlərinin analiz edilməsi, uçotla maraqlanan işçi heyətinin bilik səviyyəsinin artması, maliyyə-təsərrüfat işini qaydaya salan qanunvericiliyə aid konsaltinq xidmətlərin göstərilməsi, auditor nəzarəti yekununda alınmış təkliflərin istifadə edilməsini özündə ehtiva edir.

II FƏSİL. MÜASİR MƏRHƏLƏDƏ VERGİ İNZİBATÇILIĞININ TƏŞKİLİ PROBLEMLƏRİ VƏ VERGİ DAXİLOLMALARININ TƏMİN OLUNMASINDA VERGİ İNZİBATÇIĞININ ROLU.

2.1. Müasir şəraitdə vergi inzibatçılığının təşkili problemləri və vergi inzibatçılığının hüquqi əsaslarının tədqiqi.

Ölkənin vergi imkanından yüksək səviyyədə faydalanmaq üçün vergi idarələrinin mühüm vəzifəsi yalnız vergi qanunvericiliyinə riayət olunmasına nəzarəti tətbiq etməkdən ibarət deyil, o cümlədən inzibatçılıq funksiyalarının əlverişliliyinin təyin olunmasını qiymətləndirməkdən ibarətdir. Buraya əvvəlcə vergi idarələrinin üzərinə düşən öhdəliyin və vəzifələrin tətbiqi üçün vacib olan daxili təşkilati funksiyalar daxildir. Təşkilati tip öncə vergi idarələrinin ayrı-ayrı funksiyalarının tətbiqi üçün daha uyğun təşkilati sxemin hazırlanmasından asılıdır.

Təcrübədən aydındır ki, əksər ölkələrdə vergi proseslərinin idarə olunması vergi sistemlərinin tərəqqisi nəticəsində yaranmış problemlərin çözülməsinə cavab olaraq yaradılmışdır. Misal üçün, gəlir vergisinin həyata keçirilməsi, sonradan onun inkişaf etdirilməsi, dövriyyə vergisinin tətbiqi, sonradan onların ƏDV ilə əvəz olunması, vergi güzəştlərinin həyata keçirilməsi, vergidən yayınma hallarına qarşı mübarizənin güclənməsi, vergi ödəyicilərinə xidmət və onlara informasiyanın verilməsi, vergi idarəsində avtomatlaşdırılmış vergi məlumat sisteminin tətbiqi, vergi idarələri işçilərinin hazırlıq səviyyəsinin artırılması və s. bu kimi mövzularla vergi idarələri daim qarşılaşır, bir sıra durumlarda qərarlar vaxtında verilir, hərdən isə gecikdirilir.

İndi isə vergi inzibatçılığının modern konsepsiyasının mühüm məqamlarına diqqət etmək.

Funksional tipdə vergi idarələrinin fəaliyyəti normativ funksiyalardan və operativ funksiyalardan təşkil edilmişdir. Vergi idarələri sistemində özəl idarələr, şöbələr vardır ki, bunlar da vergitutmanın ayrı-ayrı problemləri ilə məşğuldurlar.

Vergi idarələrinin təşkilati strukturunun kombinləşdirilmiş strukturu da ola bilər, funksional struktura sahib olmaqla vergilər üzrə ixtisaslaşan, və ya bəzi funksional şöbələrə sahib olan özəlləşdirilmiş strukturun təşkil olunması.

Normativ funksiyalar vergi inzibatçılığına tapşırılan I məsələyə vergi qanunvericiliyinin və normativ protokolların interpretasiyası və həyata keçirilməsinə uyğun olur. Sözügedən normativ funksiyalar nizamnamələrin və başqa hüquqi protokolların təsdiqi ilə əlaqədar fəaliyyət kontekstində tətbiq olunur və operativ sistemin əlverişliliyinə imkan verən vacib metod və inzibati əməliyyatların işlənməsi və tətbiqi üsulu ilə operativ funksiyaların yerinə yetirilməsini təmin edir.

Operativ funksiyalara, daha çox vergilərin toplanması ilə bağlı fəaliyyət aiddir. Onlarda vergi inzibatçılığının yuxarıda qeyd edilmiş hər 2 məsələsi birləşir. Nəticə etibarilə, operativ vəzifələr vergi idarələri və vergi ödəyiciləri arasında ciddi qarşılıqlı təsirin ərsəyə gəlməsini əsaslandırır və vergi ödəyicilərinin vergi ödənişləri üzrə məsuliyyətlərinin könüllü tətbiqi onlardan asılıdır.

Mühüm vəzifələrə vergi ödəyicilərinin qeydiyyatı, cari vergi nəzarəti və vergi yoxlamaları şamil edilir. Vergi ödəyicilərinin uçotu funksiyasının dəstəyi ilə bütün vergi ödəyicilərinin mütəmadi və müntəzəm uçotu aparılır.

Cari vergi funksiyasının hədəfi vergi bəyannamələrinin verilməməsi və ya vergilər üzrə borcların varlığı faktının doğru və konkret təyin olunmasıdır. Vergi yoxlamaları vergi idarəsində və ya vergi ödəyicilərinin olduğu yer üzrə keçirilmiş yoxlamalar və araşdırmalar nəticəsində vergi ödəyiciləri tərəfindən vergi bəyannamələrinin doldurulmasının doğruluğunun yoxlanılmasına, o cümlədən vergi tutmadan gizlədilmiş vergi miqdarının təyin edilməsinə istiqamətləndirilmiş bütün fəaliyyət növlərini sintez edir.

Köməkçi funksiyalar mühüm funksiyaların tətbiqi üçün imkan varadır. Onlardan bəzilərini gözdən keçirək.

Hüquqi funksiya vergi ödəyiciləri, o cümlədən vergi idarələri tərəfindən normativ protokolların istifadəsini stimullaşdırır. Sözügedən funksiyalar kontekstində

vergi ödəyicilərinin istək və şikayətlərinə qarşılıq olması, vergi idarələrinə dəstək o cümlədən vergi qanunvericiliyinin dəyişdirilməsi əsasında projeklərdə üzvlük kimi fəaliyyət formaları icra edilir.

Təşkilati-inzibati funksiya. Bu funksiyanı daxili mühasibat uçotu servisi və maddi-texniki vasitə və iş avadanlığının istifadəsi üzrə cavabdeh olan inzibati servislər tətbiq edirlər.

Daxili məlumat təminatı. Məlumat sistemləri özlərində vergi idarələrinin mühüm funksiyalarının tətbiqi və digər səviyyələrdə qərarların təsdiqlənməsini stimullaşdıran bazar komponentini xarakterizə edirlər, müəyyən vergi xidməti idarələri xeyli sayda vergi ödəyiciləri ilə işləyirlər ki, nəticədə bu əl ilə işləmə bilməyən böyük ölçülü sənədlərin varlığını nəzərdə tutur. Məlumat sistemlərinin hazırlanması üçün bazanın mövcudluğu şərtidir. Bu vergi ödəyicilərinə nəzarət funksiyasının olması üçün mühüm prinsiplərdən hesab edilir.

İstənilən dövlətin iqtisadiyyatının tərəqqisində vacib olan amillərdən biri də modern vergi sisteminin qurulması və sözügedən sistemin idarə edilməsində nizamlayıcı strukturlardan biri olaraq böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Ölkəmizdə də iqtisadi tərəqqinin xarakterinə müvafiq şəkildə, vergi qanunvericiliyi bazasının və idarəetmənin inkişaf etdirilməsi meyində məqsədyönlü işlər görülür, vergi idarələrində struktur islahatları yürüdülmür. Həmin islahatlar vergi toplanması prosesinin primitivləşdirilməsinə, sivil metodlarla icrasına, vergi ödəyicilərinin mədəniyyətinin təşəkkülünə yönəlmişdir və iqtisadi islahatların uğurla həyata keçirilməsi, dünya iqtisadiyyatına intensiv nüfuz etməyə, siyasi, mədəni sahələrin tərəqqisinə və ölkə əhalisinin maddi rahatlığının təmininə xidmət edir.

Nəzərə çatdıraq ki, respublikamızda vergi siyasəti vergilərin sayının aşağı düşməsi, vergi səviyyələrinin azalması və vergi güzəştlərinin aşağı düşməsi hesabına vergitutma bazasının böyüməsinə, iqtisadiyyata olan yatırıma təkan verilməsinə, rezident və qeyri-rezident vergi ödəyiciləri arasında vergi yükünün ekvivalentliyinə,

biznes fəaliyyəti üçün səmərəli mühitin yaradılmasına və son nəticədə ölkənin iqtisadi potensialının yüksəldilməsinə istiqamətləndirilmişdir.

Respublika ərazisində böyük iqtisadi yeniliklərin olması, iqtisadiyyatın intensiv tərəqqisi, hər il minlərlə şirkət və sahibkarın yaranması vergi ödəyicilərinin maddi olaraq marağının çoxalması, dövlətin sahibkarlara dəstəyinin yeni formalarının tətbiqi və vergi yükünün aşağı düşməsi ilə nəzərə çarpır.

Məlumdur ki, ölkənin iqtisadi müvəffəqiyyətlərinin əsas amili bir yandan nizamnamə və siyasi qərarların keyfiyyəti, başqa yandan isə dövlət hakimiyyəti institutlarının keyfiyyətidir. Bunları o cümlədən vergi xidməti institutu barəsində də demək olar. Ölkənin vergi idarələri sistemi nə qədər mükəmməl quruluşa və sürətli fəaliyyət mexanizminə sahib olarsa, dövlətin apardığı vergi siyasəti də bir o qədər uğurla gerçəkləşər.

Vergitutmada vergi sistemi ilə vergi administrasiyaları arasındakı müxtəlifliyi ayırd etmək asan deyildir. Əgər vergi administrasiyası onu tətbiq etmək potensialına sahib deyilsə, «ən yaxşı» vergi siyasəti belə «işləyə» bilməz. Bu səbəbdən də ölkədəki iqtisadi tərəqqinin xarakterinə adekvat, vergi qanunvericiliyinin inkişaf etdirilməsinə paralel olaraq vergi idarələri sistemi də yeniliyə uğramalıdır.

Şəkil 1. Vergilər Nazirliyinin strukturu

Mənbə: <http://www.taxes.gov.az/>

Sözügedən istiqamətdə ölkəmizin vergi xidməti idarələri ərsəyə gəldikləri bu günə kimi daim islahatlar yürütmüş və gələcək illərdə də yürüdülməsi şübhəsizdir. Vergi idarələri sisteminin quruluşunun təyin olunması zamanı xüsusi diqqət edilməli məsələ təzə yaradılacaq strukturun vergitutmanın əsas prinsiplərinə uyğun olmasına, vergilərin funksiyalarının gerçəkləşdirilməsinə imkan yaratmasıdır, əsassız müdaxiləsinin əngəllənməsi:

Bürokratik maneələrin nisbətən azaldılması və «vergi idarəsi vergi ödəyicisi» qarşılıqlı əlaqələrinin intensivləşdirilməsi;

Vergi cinayətləri ilə mübarizənin qüvvətləndirilməsi;

Fəaliyyətinin özəllikləri ilə seçilən vergi ödəyicilərinin mərkəzləşdirilmiş formada bir vergi idarəsində toplanması və s.

Vurğulayaq ki, VN dövlət idarələri sisteminə aiddir və ölkəmizə məxsusdur. Vergi xidmətinin mərkəzləşdirilmiş sistem şəklində yaradılması ölkənin bütün ərazisində vahid vergi siyasətinin yürüdülməsinə təkan verir.

Vergi idarələrinin işinin nəticəliliyinin artırılmasında mühüm həlledici amillərdən biri vergi inzibətçiliyi texnologiyasının həyata keçirilməsi və avtomatlaşdırılması səviyyəsidir. Son dövrlərdə ölkəmizin vergi idarələri sistemində təşkilati strukturunun inkişaf etdirilməsi və vergi işçilərinin əməyinin təşkilinin inkişaf etdirilməsi üzrə məqsədyönlü işlər görülür.

Vergi inzibətçiliyi siyasətinin əsas məqsədlərinə çatmaq üçün aşağıdakı 2 məsələnin həlli düşünülməlidir:

İslahatçılıq məsələsi. Bunun dəstəyi ilə vergi sisteminin bütün agentlərinin iqtisadi maraqlarının qarşılınması metodlarının qorunması ilə bağlı problemlərin həlli variantlarının axtarışı tətbiq edilir. Sözügedən məsələni çözərək dövlət institutsional yeniliklərin edilməsi, bazar infrastrukturun tərəqqisi və sahibkarlıq fəaliyyəti subyektlərinin iqtisadi davranış prinsiplərinin hazırlanması ilə bağlı öz sistem əmələgətirici funksiyasını və transformasiya proseslərinin dönməzliyi üçün zəmin yaradılması ilə əlaqəli sistembərkidici funksiyalarını gerçəkləşdirir.

Funksional məsələ. Onun icrası makroiqtisadi səviyyədə vergi idarələrinin sistemində dövlət və cəmiyyət maraqlarının müvafıqlaşdırılmasının nizamlanması hesabına bazar təsərrüfatçılıq vasitəsi kontekstində funksional təkrar-istehsal bacarığının müdafiəsi ilə bağlı problemlərin həlli yollarının axtarışına istiqamətlənmişdir. Sözügedən məsələlərin çözülməsi gedişində konkret inzibatçılığı mexanizmi hərəkətə gəlirilir. Bu zaman dövlət cəmiyyətin iqtisadi və sosial-siyasət imkanın əlverişli sintezini təmin edən yenidən istehsal funksiyasını gerçəkləşdirir.

Əlverişli vergi inzibatçılığı aşağıdakıları nəzərdə tutur:

-Quruma yanaşmalarda prinsipial yeniliklər və yoxlamaya kimi olan analizin tətbiqi hesabına vergi ödəyicilərində səyyar vergi yoxlamalarının keçirilməsi, xüsusi meyllərin və yoxlama obyektlərinin ortaya çıxarılması, həlqə və qurumlara, eyni zamanda korporativ maliyyə nəticələrinin alınmasını təmin edən holdinqlər və maliyyə- sənaye qruplarına olan davranışda razılaşdırılmış və sinxron monitoring tədbirlərinin görülməsinin təmin edilməsi;

-Vergi bazasının dolayı indikatorlarının dəyərləndirilməsi sistemə görə üsulların həyata keçirilməsi, istifadə edilən vəsaitlərin və emal edilmiş məhsulun tutumu barəsində məlumatların analizi.

Vergi idarələrinin müasir strukturu təyin olunarkən onun vergi inzibatçılığının maksimum əlverişli aparılması üçün imkan yaratmasına qəti şəkildə diqqət edilmiş və idarəetmənin funksional nümunəsinə daha çox önəm verilmişdir. Vurğulamalıyıq ki, bu nümunə öncəkindən öz sadəliyi, rahat idarə edilməsi, işçilərin sayının azlığı və s. ilə seçilir.

Vergi inzibatçılığının təşkilati-iqtisadi əlaqələr sistemindəki vəzifəsinə vergi əlaqələri üzərində dövlət idarəetmə sistemi kimi iqtisadi kitablarda yetərincə qiymət verilməmişdir. Hər hansı şirkətin dinamikada ola bilməsini əsas götürərək bu altsistemi qeyd edilən mövqedən göstərməyə cəhd edək.

İdarəetmə sistemi, idarəetmə proseslərini tətbiq edən əlaqə və həlqələrin hər hansı ierarxiyasını düşəcəyik. Vergi inzibatçılığında istifadə edilən idarəetmə sistemi

hazırkı mühitdə xətti istiqamətə sahibdir. Başqa sözlə, bu durumda öhdəliklərə və məsuliyyətlərə önəm verilir. Bu vaxt ən ideal qaydada bu konkret əlaqələr, pis variantda isə bürokratik razılaşmalar çoxluğudur.

Vergi ödəyicilərinin vəzifəsi vergi öhdəliklərinin dərk olunmasından ibarətdir. Vergi idarəetməsinin missiyasının sırf bu nöqteyi-nəzərdən sunulması onun vəzifəsini təyin edir və uyğun ictimai gözləməni ifadə edir. Bu səbəbdən də idarəetmənin məqsədi inzibati vasitələrdən istifadənin əlverişliliyinin artmasına zəmin yaradan aramsız, tsiklik prosesin müəyyən olunmasıdır.

İdarəetmə məqsədlərinin təyin olunması idarəetmə obyektinin özəllikləri ilə bağlıdır və onları şərtləndirir. Sunulan idarəetmə obyektini ilk olaraq, qeyri-maddi emal sferası, ikincisi, məlumat tutumunun böyüklüyü, o cümlədən əmək vərdişləri, xüsusi metodlar ilə məhdudlaşan əməyin spesifikasiyası ilə göstərilir. Bu səbəbdən də uyğun nazirlik və idarələr tərəfindən idarəetmə sisteminin yaranması müddəti ərzində idarəetmə obyektinin kompleks şəkildə fəaliyyət sferası kontekstində, eyni zamanda ayrı-ayrılıqda dəqiq mövqelərdə inzibati bölgə vahidlərində vergi spesifikasiyası nəzərə alınır. İdarəetmə fəaliyyətinin ixtisaslaşması və bölgə hesabına idarəetmənin differensiasiyası və inteqrasiyası təyin edən fəaliyyət formaları özündə idarəetmə funksiyalarını cəmləyir. Həmçinin sözügedən funksiyalar əlverişli vergi inzibatçılığına olan davranışında yalnız idarəetmə fəaliyyətinin məzmununa uyğun olaraq yox, eyni zamanda funksiyanın təşkilati fəaliyyətinin istiqamətinə, istehsal prosesinin dövrlərinə, emal tiplərinə, zaman ölçüsünə və istehsal prosesinin mühüm amillərinə uyğun şəkildə sinifləndirilir.

Funksiya və öhdəliklərin paylaşdırılmasını təyin edən mühüm amil onların əmək həcmidir. Bu səbəbdən də təşkilatın strukturunu əvvəlcə proyektləşdirilməsi üçün bütün diqqət prosedurun əmək tutumluğuna yönəlməlidir.

İdarəetmə sisteminin praktiki təzahür şəkilləri onların yetərincə çox şaxəli olmasını göstərir. İqtisadi kitablarda idarəetmənin xətti, funksional, xətti-funksional, qərargah, matris sistemləri ayırd edilir.

Cədvəl 5. Vergi inzibatçılığı çərçivəsində idarəetmə funksiyalarının təsnifləşdirilməsi

Təsnifatı meyarları	İdarəetmə funksiyalarının tərkibi
1.İdarəetmə fəaliyyətinin məzmunu	Planlaşdırma , təşkilat , motivasiya, Stimullaşdırma , nəzarət ,kordinasiya, Tənzimləmə , tədqiqat
2.Funksiyasının təşkilatı Rolu	İnteqrasiya (birləşdirmə) və differensiya (bölmə , ayırma ,ixtisaslaşma) funksiyaları
3.Fəaliyyətin istiqaməti	İnfrafunksiyalar və infrafunksiyalar (xarici Mühitə istiqamətlənməsi)
4.İdarəetmə obyektlərinin inkişaf mühiti	İqtisadi proseslərin idarə edilməsi (maliyyə , İnvestisiyalar və s .) , sosial – psixoloji proseslərin idarə edilməsi , təşkilati proseslərin idarə edilməsi (təşkilatlarda dəyişikliklər , səlahiyyətlərin bölgüsü və s .) , texnoloji proseslərin idarə edilməsi (texnikadan və yeni texnologiyadan istifadə)
5.İstehsal proseslərinin mərhələləri	İstehsala hazırlığın idarə edilməsi , istehsal prosesinin idarə edilməsi ,istehsalın təminatının idarə edilməsi , vergi ödəyicilərinin informasiya təminatına rüəlləşdirilməsi proseslərinin idarə edilməsi

Mənbə: Ə. N. Həsənov ,2017, “Vergi inzibatçılığı ” dərslik, Bakı, s.148

Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsinə əlavə və dəyişikliklər edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Qanunu”.

Söhbət yalnız bu və yaxud başqa idarəetmə sisteminin idarəetmə proseslərinin, idarəetmiş vasitələrinin, idarəetmənin həyata keçirilməsinin və metodologiyasının dinamikasına adekvat olan əlverişliliyindən getməlidir. İdarəetmənin müxtəlif hissələrinin əlverişliliyi mövqeyindən yox, idarəetmənin ümumililiyi baxımından yanaşma olmalıdır.

İdarəetmə prosesi və sistemi, onun təşkili üçün sözsüz vacib olsalar da, bəs etmirlər. Sözügedən mühitdə hər hansı nəticəyə yiyələnilməsini şərtləndirən, birlikdə görülən işlərin uzlaşması vacibliyi ortaya çıxır. Nəticədə, iddia etmək üçün idarəetmədə sistem və idarəetmə prosesindən əlavə, idarəetmə vasitəsi ifadəsi də vardır.

İdarəetmə vasitəsi dedikdə, üzvlərin aktiv fəaliyyət motivlərinin toplusu nəzərdə tutulur. Vergi inzibatçılığı kontekstində idarəetmə vasitəsinin köməyilə məsuliyyət icraetmə göstəriciləri üzrə inzibati fəaliyyət təcrübəsi durur. İdarəetmə vasitəsinin seçilməsi nizamlanma obyektinin, özəlliklərindən və dövlət siyasətinin müvafiqliyindən asılıdır. Bu səbəbdən də idarəetmə vasitəsi vergi sisteminin əlverişli fəaliyyətinin təşkili və cəmiyyətin maraqlarının kompensasiya edilməsi problemlərinin uyğun həlli alqoritminə malik sistemidir. Bir sözlə, idarəetmə, sistemi və vasitəsi vergitutma sisteminin komponenti kimi vergi inzibatçılığı əlverişli işlənməsini təşəkkül etdirən amillərdir.

Vergi inzibatçılığı mühitində idarəetmə prosesi məqsədlərin konkretliyinə müvafiq şəkildə qurulmur. Belə olduqda, idarəetmə proseslərində öhdəlik və vəzifələrin təsnifinə, həlqələrin qarşılıqlı fəaliyyətinə önəm verilir. Vergi inzibatçılıqla idarəetmə proseslərinin həyata keçirilməsi məsələlərinin aydınlaşdırılması bəzi hallar ilə əlaqədardır. İdarəetmə prosesinin pilləli təşkili onun tətbiqinin kompleks qanunauyğunluğunu xarakterizə edir. Vergi inzibatçılığı kontekstində idarəedicilərin təsir proseslərinin gerçəkləşməsinin praktiki formaları idarəetmə prosesinin yaradılması və gerçəklədirilməsi fərqliliyinin çox şaxəliliyini göstərir.

Vergi inzibatçılığı prosesində vacib hesab edilən mövzulardan biri də zaman və hüquqi norma probleimidir. Bunlar vergi hüququnun komponentləri olmaqla vergi prosesinin, eyni zamandan da vergi inzibatçılığı prosesinin zaman və normaca sərhədlərini təyin edir. Vergi hüququnda zaman və standartlar birmənalı şəkildə vergilərin qanuniliyi şərtinə müvafiq olaraq qanunverici orqan tərəfindən təyin olunur.

Hüquq və səlahiyyətlərin nizamnamə ilə təyin olunması qaydası vergi ödəyicilərinin etibarlı formada müdafiəsi məqsədinə istiqamətdirilmişdir. Hüquqi normalar vergi əlaqələrinin bütün nümayəndələrinin iqtisadi reaksiyalarını, o cümlədən onların hüquq və funksiyalarını, öhdəliklərini və məsuliyyətlərini, normativ protokollar kontekstində nizamlayır. Normalar vergi ödəmələrinin təyin olunması və əldə edilməsi üzrə ictimai əlaqələri nizamlayır, fiziki və hüquqi kəslərin məsuliyyətlərini, hətta vergilərin hesablanması və ödənilməsi prosesini, vergi nəzarətinin olması üzrə məsuliyyət tədbirlərinin həyata keçirilməsi qaydalarını təyin edir.

Hüquq normaları öz meylləri və uyğun olaraq hüquqi mahiyyətinə görə digərlərindən seçilir. Sözügedən normaların sinifləndirilməsi ayrı-ayrı meyarlara görə edilir. Vergi hüquq normaları kompleks olaraq maddi və prosessual normalara ayrılır. Maddi hüquq normaları onunla göstərilir ki, onlar vergi hüququ ilə nizamlanan maliyyə əlaqələri nümayəndələrinin öhdəlik və hüquqlarını, o cümlədən məsuliyyətləri birliyini hüquqi nöqtəyi-nəzərdən gücləndirir. Vergi sistemi maddi normaların göstərildiyi hüquqi rejim kontekstində fəaliyyət göstərir. Maddi normalar vergi ödəyiciləri və vergi sektorunda fəaliyyət göstərən idarələrin münasibətini təyin edir. Prosessual standartlar dövlət idarəçiliyinin və idarəetmə əlaqələrini reqlamentləşdirir. Sözügedən standartlar, vergi ödəyicilərinin ərizə və şikayətlərinə baxılmasını, həllini, vergi sektorunda hüquq pozuntularına aid işlər əsasında icraat qaydalarını və s. mövzuları təyin edir.

Prosessual standartların məzmunu vergilərin iqtisadi mahiyyətinin və onların fiscal-nizamlayıcı funksiyasının hüquqi formasıdır. Prosessual standartlar vergi sektorunda həm normativ, həm də fərdi hüquqi protokolların tərtib edilməsinin kompleks şərtlərini: icra hakimiyyəti subyektlərinin qadağa, icazə, yoxlama, uçota düşmə və s. öhdəlikləri sahəsindəki sərəncamverici hərəkətlərinin yeganə standartlarıdır. Bu cür şərtlər vergi idarələrinin dəqiq idarəçilik hərəkətlərinə nəzərən ifadə edilir, ancaq bu heç də bütün hallarda ortaya çıxmır. Ona görə ki, vergi prosessual qanunvericiliyi ancaq təşəkkül mərhələsindədir.

Vergi prosesi vergi idarələrinin və onların səlahiyyətli kəslərinin onlara tapşırılmış funksiyaları yerinə yetirmək üçün göstərdikləri hərəkətlərin toplusu sayılır. Nəticədə, vergi proseslərinin özünün bütün təzahür fərqliliyi ilə dövlətin idarəetmə işləri olaraq ölkəmizdə qüvvədə olan qanunvericilik və onun ayrılmaz tərkib hissələri olan inzibati-hüquqi və maliyyə-hüquqi normalar təşəkkül mərhələsində olduğu üçün vergi prosesinin bu cür geniş anlamda və bütövlükdə özünü göstərdiyini, söyləmək qeyri-mümkündür.

Vergi hüququnda verginin hüquqi tərkibinin mühüm ünsürü kimi zaman nizamnamələrlə öncədən aşkar olunmuş vaxt kəsiyidir, vergi sektorunda hüquq və funksiyaların başlanması, istifadəsi və bitməsi nöqteyi-nəzərindən baxımında xüsusi əhəmiyyətə sahibdir. Vergi hüququnda həm vergi tutan idarələrin vəzifələri, həm də vergi ödəyicilərinin hüquq və məsuliyyətlərini nizamlayan müddətlər barəsində yırı-ayrı nizamnamə müddəaları vardır.

Ölkəmizin Mülki Məcəlləsinə əsasən «müddət mülki hüquq və səlahiyyətlərin yaranmasının, dəyişdirilməsinin bağlı olduğu vaxtdır». Vergi Məcəlləsində bu məsələ xüsusi olaraq təyin olunmamışdır, ona görə ki, Mülki Məcəllədə göstərilən bu anlayış kompleks olaraq vergilərlə əlaqəli müddətlərə də aydınlıq gətirir.

Birinci dünya ölkələrində vergi sektorunda zaman kəsiyi onları təyin etmək səlahiyyətinə sahibolan dövlət idarələrinə görə bir neçə qrupa ayrılır: qanunverici, icraedici və məhkəmə idarələri tərəfindən təyin olunan müddətlər. Nizamnaməyə əsasən təyin olunmuş müddətlərin əsas xüsusi cəhəti onların konkret şəkildə ortaya çıxarılmasıdır. Bu müddətlər ancaq nizamnamədə təyin olunmuş üsulda artırıla bilər. Vergi və məhkəmə idarələri bu müddətləri artırmaq və yaxud azaltmaq ixtiyarına sahib deyillər. Nizamnamə ilə təyin olunmuş vergi müddətlərinə əməl olunmasına vergi idarələri nəzarət edirlər.

Vergi Məcəlləsinin 85.1 - ci maddəsinə görə istənilən vergiyə aid ödənilmə müddətləri ayrı-ayrı təyin olunur. Vergilərin təyin olunmuş ödənilmə müddətlərinin dəyişdirilməsi təkcə Vergi Məcəlləsi ilə təyin olunmuş üsulda həyata keçirilə bilər.

Vergi idarələri tərəfindən təyin olunan müddətlər də vardır. Bu ancaq o zaman ola bilər ki, vergi nizamnamələri vergi prosesinin istənilən mərhələsində vergi ödəyiciləri üçün bu və yaxud başqa müddəti dəqiq şəkildə ortaya çıxarmamış olsun.

Vergi hüququnda müddətlər hüquqi mahiyyətə görə də sinifləndirilir. Bu cür sinifləndirmə zamanı təyin olunmuş müddətə əməl olunmadığı təqdirdə yaranan hüquqi nəticələr və cəza tədbirləri əsas götürülür. Bu nöqtəyi-nəzərdən müddətlər aşağıdakı kateqoriyalara ayrılır:

- Hüquqa xitam verən müddətlər;
- Vergi öhdəliyi ilə bağlı müddətlər;
- Yüngülləşdirilən müddətlər;
- Nizamlayıcı müddətlər.

Əlavə olaraq rəsmi vergi hüququnda prosedurların ən qısa zaman ərzində yerinə yetirilməsi düşünüldüyü halda dəqiq müddət təyin olunmuş və əməliyyatın ən qısa zamanda yerinə yetirilməsini istəyən «dərhal» ifadəsindən istifadə olunur.

Vergi gəlirləri üzrə əsas tapşırıqların yerinə yetirilməsinin miqdar xarakteristikasının dəyərləndirilməsinin təməli analiz və proqnozlaşdırma blokudur. Analiz və proqnozlaşdırmaya əsasən fəaliyyət vergi qanunvericiliyinə əməl edilməsi mühitində büdcənin gəlir meyarlarının miqdarca qiymətləndirilməsinə istiqamətləndirilmişdir. Faktiki dəyərlərin proqnoz dəyərlərindən uzaqlaşması onların nədənlərinin ortaya çıxmasını vacib edir. Uzaqlaşdırma nədənlərinin aşkarlanması yoxlama obyekt, o cümlədən təsir tədbirlərinin təyin edilməsi üçün xüsusi rol oynayır.

Vergi ödəyicilərinin sahib olduğu informasiya vergi sisteminin əlverişli işləməsinə müsbət şəkildə göstərir. Vergi savadı öhdəliklərə könüllü olaraq yiyələnmə şərtinin aşılması üçün vacib prinsiplərdəndir. Vergi ödəyicilərinin vaxtında və keyfiyyətli məlumat ilə təmin edilməsi vergi idarələrinin şəxsi vərəqələrin açılması, vergi ödəyicilərinin qeydiyyatı və uçotu, vergi yoxlamaları və vəza tədbirlərinin olması ilə bağlı xərcləri vergi qanunvericiliyinə istəklili şəkildə riayət olunması

səviyyəsini isə artırır. Nəticədə, sözügedən komponent vergi idarələrinin işinin keyfiyyətinə təsir göstərir.

Vergi qanunvericiliyində olan müddəalara əməl edən nizam-intizamlı vergi ödəyicilərinin və vergi qanunvericiliyinə mütəmadi olaraq riayət etməyən vergi ödəyicilərinin barəsində informasiyalar VN-nin rəsmi internet saytına qoymaqla ictimaiyyət üçün elan edilməlidir. Vergi orqanı və vergi ödəyicisi arasındakı əlaqəni zəiflətmək üçün e-auditdən istifadə çevrəsi genişlənməli, burada təşkil edilən vergi yoxlamaları keyfiyyət baxımından yaxşılaşdırılmalıdır. Dövlətlərarası standartların tələblərinə müvafiq şəkildə vergi ödəyiciləri üçün göstərilən xidmətləri lap çox tərəqqi etdirmək üçün Vergilər Nazirliyinin Çağrı Mərkəzi dünya praktik fəaliyyətində istifadə olunan “Outbound Call Centre” (alıcıya zəng xidməti) funksiyası ilə təmin olunmalıdır. Həqiqi vergi potensialını konkret təyin etmək, vergi nəzarətini keyfiyyət baxımından inkişaf etdirmək və nəzarət tədbirlərini dürüst şəkildə həyata keçirmək məqsədilə İT sahəsində nailiyyətlərdən faydalanmaqla riskləri avtomatik şəkildə emal etməyə, sinifləndirməyə, analiz etməyə və vergi ödəyicilərini risk meyarları əsasında qruplara ayırmağa yardımçı olan risk dəyərləndirmə sisteminin qurulması planlaşdırılmışdır. Borclu vergi ödəyicilərinin risk qruplarını təyin etmək və aid olduqları risk qrupuna görə, faiz, borc və maliyyə cəza tədbirlərini dövlət büdcəsinə almaq yönündə vergi ödəyiciləri bilikləndirilməli və eyni zamanda inzibatçılıq işləri inkişaf etdirilməlidir. (Müasir şəraitdə şəffaflığın artırılmasında auditin rolu, beynəlxalq elmi-praktik simpozium, 2017, s.118)

Vergi ödəyənlər ilə vergi idarələrinin fəaliyyətini effektiv şəkildə həyata keçirmək üçün vergi müraciətnamələri formaca inkişaf etdirilməlidir. Vergi ödəyicilərinə əsaslanaraq zamana və eyni zamanda da pul vəsaitlərinə qənaət etməkdən ötrü VN-nin Çağrı Mərkəzi sayəsində fiziki şəxsləri qeydiyyatla almaq, bu şəxslərə şəhadətnamə vermək, ASAN imzanı dəyişdirmək, fəaliyyəti saxlamaq istiqamətində xidmətlərin göstərilməsi planlaşdırılır.

Müasir dövrdə ölkəmizdə neft gəlirlərinin və buradan vergi daxilolmalarının da azalmasını tarazlaşdırmaq üçün diqqət mərkəzində olan mövzulardan biri - qeyri-neft sahəsinin tərəqqisinə kömək edəcək vergi inzibatçılığı stimullarının gücləndirilməsidir.

Son dövrlərdə qeyri-neft sahəsinin Ümumi Daxili Məhsulda payı üstün artsa da, burada vergi inzibatçılığının və tətbiq edilən vergi siyasətinin bəzi çatışmazlıqlarına görə vergi qoymadan üz döndərən kölgə iqtisadiyyatının payı olduqca çoxdur. Dövlətlərarası Reytinq şirkətlərinin verdiyi inforasiyalarına görə son illərdə AR-da vergi inzibatçılığı sektorunda bir çox irəliləyişlər müşahidə edilsə də, xırda və orta özəl müəssisələrin faydalı hissəsi bütöv və ya qismən qeyri-şərti sahədə fəaliyyət göstərir ki, nəticədə bu vergi yükünün ağırlığı ilə açıqlanıla bilər. AR Vergilər Nazirliyinin fəaliyyətində müasir dövrdə effektiv struktur dəyişiklikləri tətbiq olunmuş, vergi ödəyənlərin və həmin şəxslərin ödənişlərinin qeydiyyatının az da olsa sadələşdirilməsi yönündə bir çox ciddi addımlar atılmışdır. VN-nin Audit Baş İdarəsi keçmişdə daha çox auditin həyata keçirilməsi işi ilə məşğul olurdusa, müasir dövrdə yaradılan Vergi Auditi Departamenti vergi audit siyasətinin hazırlanması və audit işinin təşkilinə və gedişinə nəzarət etməklə məşğul olur. Ancaq ölkəmizdə audit seçimi subyektiv olaraq qalmaqdadır və risk idarəetmə metodları üzrə restrukturizasiyanın həyata keçirilməsi tələb olunur. Bundan başqa, bir çox İEÖ-in vergi sistemlərinə dair bəzi icbari öhdəliklər AR-nın vergi orqanları üçün həyata keçirilməmişdir. Məsələn, vergi müraciətnaməsini verməyən və ya müraciətnamələri verməyi dayandıran şəxsləri aşkar etmək, digər tərəfin informasiyalarına çıxış imkanlarına sahib olmaq, vergi ödənməyən halları üzə çıxarmaq və yaxud qüsurlarını dəyərləndirmək ixtiyarının olmaması, işin qazandırdığı səmərəni kifayət qədər məhdudlaşdırır.

O cümlədən, hesab edirik ki, sui-istifadə situasiyalarının olmamasından ötrü bu ixtiyarlara nəzarət təşkil edilməlidir. Misal üçün, üçüncü tərəf haqqında informasiyalar uyğun agentliklər tərəfindən həqiqi vaxt rejimində verilə bilər və bu

zaman, vergi işçilərinin belə informasiyaları selektiv şəkildə istəmək seçimi olmamalıdır. VN-də apelyasiya sistemi sıradan bir tabeçilik sisteminin tərkib hissəsidir, bu sistemin ümumi idarəetmə ierarxiasından sərbəstliyə çıxması daha məqsədəuyğun hesab edilir. Sözügedən prosesin obyektiv və sərbəst olması üçün respublika ərazisində könüllü əmələtmə səviyyəsinin yüksəlməsinə çox pozitiv təsir göstərə bilər. VN müfəttişlərinin subyektiv qərar verə bilmə ixtiyarının əlindən alınması, vergi ödəyiciləri və rəsmiləri arasında ünsiyyətin azalması yönündə həyata keçirilən işləri də tərifi etmək lazımdır. Özəl sektorun bir çox təmsilçiləri rüşvəti, təmsilçilərin kölgə iqtisadiyyat sahəsində işləməyinin ən tutarlı səbəb olduğunu vurğulayırlar. Vergi yoxlamalarının nəticələrindən də aydın görüldüyü kimi gəlirlərin tam şəkildə bəyan olunmaması və xərclərin olduğu səviyyədən artıq göstərilməsi vergidən yayınma hallarının əsas formaları kimi geniş vüsət almışdır.

Müasir dövrdə VN-də ilə vergi işçiləri və vergi ödəyicisi arasında əlaqənin zəifləməsi, e-müraciətnamə və e-mail məktublaşmaları, zəng mərkəzləri və e-poçtlar ilə informasiya və dəstəyin və vergi ödəyənlərin və rəqəllərinə parol vasitəsilə çıxışın yaradılması kimi bir sıra tədbirlərlə vergi idarələrinə getmək mütləqliyinin aradan qaldırılması vergi öhdəliklərinə riayət etmənin həvəsləndirilməsi yönündə görülən vacib işlərdən sayılmalıdır.

Vergi inzibətçiliğinin əsas fəaliyyət göstəriciləri riskin hərtərəfli olaraq qiymətləndirilməsi, ixtisaslaşma və alıcıların seqmentlərə bölünməsi prosesləri vasitəsilə müəyyən edilməlidir. Təcrübi olaraq, risk idarəetmə üsulları əsas əmələtmə davranışları üçün nümunə olaraq əyani xarakteristikaları müəyyən etməklə, vergi ödəyicilərini bir neçə vacib risk növü üzrə siniflərə ayırmaalıdır. Risklərin hər birini audit və təhlil ilə yoxlamağa lüzum yoxdur. Alıcıdan asılı olaraq, onlardan bir neçəsini vergi ödəyicisi xidmətləri köməyi ilə onlayn məlumatlar, zəng mərkəzləri və məlumat kampaniyaları şəklində əhatələmək kifayət edir. Vergi ödəyicilərini incidən mövzuları yoxlamaq və müvafiq vergi qanunvericiliyinin dəyişdirilməsi təşəbbüsünə dair ziddiyyətin təmin etmək üçün vergi ödəyicisi ilə davamlı olaraq məsləhətləşmələr

olmalıdır. Bu cür tədbirlər üçün çox az xərc çıxır və vergi ödəyicilərinin hər biri daha nizam-intizamlı riayətçiliyinə təsir göstərə bilər. Beləliklə müştərilərin seqmentlərə bölünməsindən düzgün istifadə, fiskal orqanların öz işini yaxşılaşdırmaq üçün seçimlərini nəzərəcərpacaq dərəcədə yaxşılaşdırılmasına xidmət göstərə bilər.

Vergi İnzibatçılığına qarşı güvənin artırılması əmələtmə səviyyəsinin yüksəldilməsinin vacib komponentidir. Vergi ödəyicilərinin qayğı və tələbatlarını aşkar etmək və müxtəlif istiqamətlərdə üzrə ortaya çıxan yenilikləri qiymətləndirməkdən ötrü VN-nin ziddiyət yaratmaq imkanına malik olması da şərtidir. Bu əlaqə, doğru şəkildə qurula və tətbiq oluna, həmçinin, vergi ödəyicisinin istəyinə uyğun şəkildə vaxtaşırı müvafiq araşdırmaların edildiyi mühitdə faydalı əks istiqamətli əlaqə təmin edilə bilər, son olaraq inzibatçılıqdakı zəif həlqələr də aşkarlana bilər. Əmələtmə vergi ödəyicisinin hüquq və məsuliyyətləri haqqında parlaq təsəvvürü və informasiyası olduğu zaman normallaşa bilər və bundan ötrü də, vergi ödəyicilərinin hüquq və məsuliyyətlərinə aid qanunvericilik maddələrinin ayrıca nəşri və paylaşılması xüsusi əhəmiyyət verə bilər. VN sıxıcı, uzun müddət davam edən sənədləşməni və vergi ödəyicilərinə aid olan əmələtmə xərclərinin azaldılması sektorunda çox böyük işlər görülsə də, bu sektorda hələ xeyli işlər aparılmalıdır. Ödəyicilərin qanunvericiliyi riayət etməkdən ötrü sərf edəcəyi xərclər qeyri-neft sahəsində artımı da əngəlləyir.

Hər hansı bir vergi sistemində əmələtmə üçün cəhdlərin və vəsaitlərin müəyyən olunmuş məqbul səviyyəsi mövcuddur və ancaq bu şərt ödəndikdə, biznes sahəsində riayətçılığın həyata keçirilməsinə, onlar üçün düzgün rəqabət mühiti yaratmaq mümkündür. Ölkəmizdə sosial sığorta haqlarının auditi və yığımının aparılması DSMF tərəfindən həyata keçirilir. Bir çox ölkələr əlverişliliyi çoxaltmaq və vergi ödəyicilərinə xas əmələtmə yükünü azaltmaq səbəbilə sosial təminat yığımını müvafiq vergi administrasiyalarına sərbəst ediblər. Xorvatiya, Latviya və buna bənzər bir neçə ölkə daha səmərəli, vergi ödəyicilərinin məsuliyyətlərinin nisbətən

azaldılması və gəlir yığımlarının yüksəldilməsini daha effektiv həyata keçirən vahid rejimə keçid ediblər.

Hesab edirik ki, sosial ödənişlərin əldə edilməsindən asılı olmayaraq öhdəlik və səlahiyyətlərin VN-ə həvalə edilməsi daha təqdirəlayiqdir. Bu cür ödənişləri vahid vergi ödənişi kimi konsolidasiya etməklə, onlar üçün xüsusi nəzarət işlərinin görülməsi mümkün olmuşdur. Bu arqumentə əsasən, çalışanların əmək haqlarından çıxılan bütün sosial haqların yığılmasını VN-da birləşdirilməsi mövzusu müsbət haldır. Bu addım atılarsa, nəticədə vergi ödəyənlərinin vergi hesabatı və ödəniş miqdarı olduqca azaldır və SMF-nin məhdud sayda resurslarının VN-ə istiqamətlənməsinə şərait yaradır. Bu cür haqların icbari yığılmasını və eyni zamanda auditini elə həmin əməliyyatlar ilə təşkil etmək olar və bunların ikisinin də sintez edilməsi vergi ödəyənlərinin mühasibat uçotu və hesabatvermə yükünü bir qədər azaldar. Belə halda, fiziki şəxslərin sosial haqları və gəlir vergisi üzrə olan məşğulluq ilə vergi bəyannamələrinin tək cə bir vahid paketi təmin edilər və bunların hər ikisi VN tərəfindən vergi ödəyicisinin auditi zamanı yoxlama predmeti olar. Bu zaman, toplam olaraq hər 2 vergi üçün bir ödəniş mümkün olur, VN müraciətnamənin bir elektron surətini Fondun özünə göndərir və sosial sığorta ödənişini isə Fondun hesabına yönləndirər.(Müasir şəraitdə şəffaflığın artırılmasında auditin rolu, beynəlxalq elmi-praktik simpozium, 2017, s.118)

Bu vəsaitlərin auditi və yığılması üçün seçilən pul vəsaitləri fond tərəfindən uçotu həyata keçirilən və ödənilən müavinətlərin idarə olunmasına istiqamətləndirmək mümkündür. Hesab edirik ki, VN-nin günümüzdə yeni İT sistemlərini təklif edilən bu düzəlişlərə asanlıqla adaptasiya etmək mümkündür. Müraciətnamələrin say və tezliyinin azaldılması vergi Bir çox hesabat formalarının sayı zaman-zaman azaldılsa və birləşdirilsə də, VN eyni yöndə hansı əlavə işlərin görülməli olduğunu dərk etməlidir. Formaların və onlara artırılacaq olan sənədlərin məzmununun dəqiq yoxlanılması mühümdür. Əgər audit seçiminin riskli idarəetmə yönümlü rejimi varsa,

müasir dövrdə mövcud olan əksər əlavələr silinə bilər, eyni zamanda da bu işdə əlverişli ola bilər.

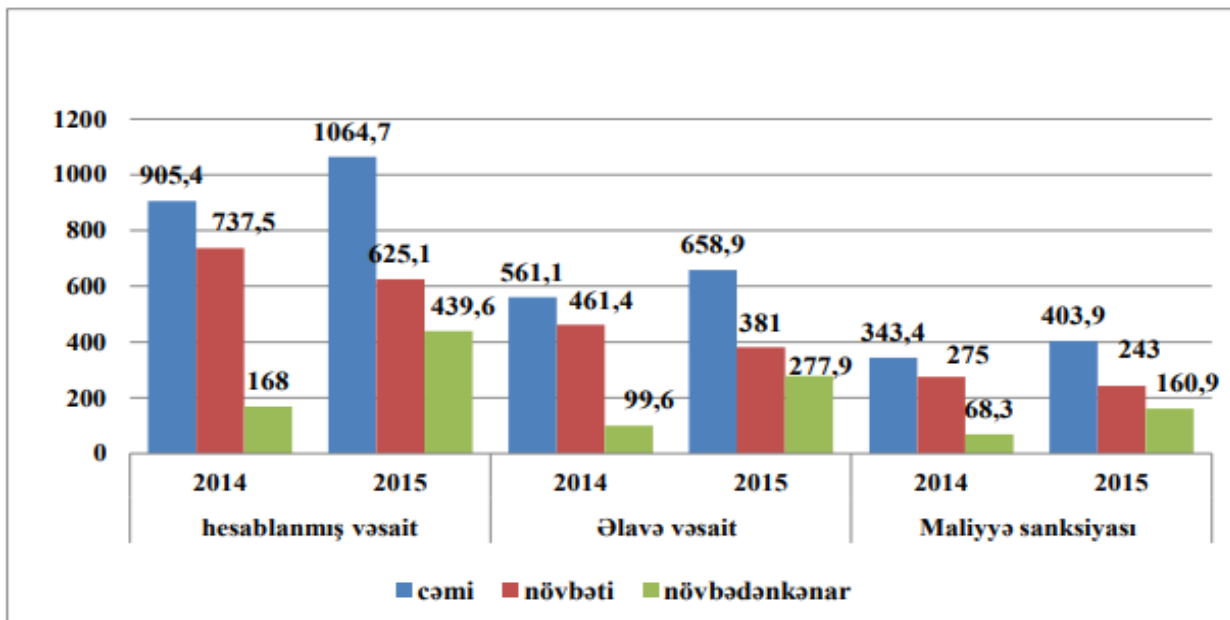
2.2. Müasir vergi inzibatçılığı mexanizminin təhlili və onun vergi daxilolmalarının təmin olunmasında rolunun qiymətləndirilməsi

VN nağd hesablaşmalar həyata keçirilən sektorlarda vergi nəzarətinin gücləndirilməsi üçün tez-tez reydlər aparır. Operativ nəzarət tədbirlərinə başlanıldığı dövrlərdə baxış keçirilmiş obyektlərin 90 %-də qanun pozuntusu nəzərə çarpırdısa, son dövrlər bu göstərici təqribən 20-25 %-ə düşmüşdür. Aparılan maarifləndirmə işləri və təşkil edilən nəzarət tədbirləri hesabına obyektlərdə qanun pozuntusu halları azalsa da, cərimə məbləğləri az olduğundan çatışmazlıqlar tam olaraq ləğv olunmamışdı. Bu səbəbdən də təşkil edilən operativ nəzarət tədbirlərinin əlverişliliyini yüksəltmək istiqamətində işlər görülür. Bunlardan da əsası VM-ə əlavələrin edilməsidir. Əlavə odur ki, nağd pul hesablaşmalarının həyata keçirilməsi qaydalarının pozulmasına görə cərimələr maliyyə cəza tədbirləri ilə əvəz olunmuşdur. Məcəlləyə görə, bundan sonra belə halların baş verməsinə görə üç mərhələdə cəza tədbirləri görülməkdir. Cərimələrin maliyyə cəza tədbirləri ilə əvəz edilməsi isə həmin məbləğlərin məcburi şəkildə alınması üçün VM-də verilmiş bütün mexanizmlərin tətbiq edilməsinə imkan verəcəkdir. Başqa sözlə desək, maliyyə sanksiyaları əvvəlcədən müəyyən edilmiş vaxtlarda dövlət büdcəsinə köçürülmədikdə, borclu vergi ödəyicilərinin mülkləri siyahıda qeyd edilərək hərraca çıxarıla və bank hesablarına sərəncam tətbiq edilə bilər. İEO-də kassa çeklərinin verilməsi ancaq vergiyə cəlb ediləcək miqdarı təyin etmək məqsədi güdmür. Bu cür ölkələrdə nəzarət-kassa aparatlarından, əvvəlcə, alqı-satqı əməliyyatlarının uçotunun doğru şəkildə aparılması üçün istifadə edilir. Hamıya məlumdur ki, xidmət və iri ticarət obyektləri uçotu konkret şəkildə həyata keçirmək olduqca çətin işdir. Lakin nəzarət-kassa aparatları ilə bu işlər çox rahat bir şəkildə görülmə bilər.

2017-ci ildə bitmiş səyyar vergi yoxlamalarının 90,7%-i növbəti yoxlamalara aid olurdusa, 2018-ci ildə bu rəqəm 51,7%-ə enmişdir. Sözügedən yoxlamadan

hesablanmış əlavə vəsait, maliyyə cəza tədbiri və hesablanmış vəsait Əlavə vəsait Maliyyə cəza tədbiri cəmi növbəti növbədənkənar cərimələrin, əlavə vəsait və maliyyə cəza tədbirinin dəyəri 15,3 % aşağı düşmüşdür. Lakin hesablanmış maliyyə cəza tədbiri, əlavə vəsait və cərimələrin ümumi məbləği 17,5 % artaraq 1064,8 mln. manat olmuşdur. Əlavə yoxlamalar üzrə isə hesablanmış vəsaitlərlərin dəyərində uyğun şəkildə 2,5; 2,7 və 2,3 dəfə artım müşahidə edilmişdir. Yoxlama və nəzarət tədbirləri sonrasındadır hesablanmış əlavə vəsait maliyyə cəza tədbiri və cərimələrin 2017-ci ildə 81,7 %-i, 2015-ci ildə isə 58,8 %-i növbəti yoxlamalara aid olur. 2018-ci ildə yoxlamaların sayı 43,3 % azalsa da cəza tədbirləri hesabına tətbiq edilmiş cərimələrin dəyəri cəmi 15,3 % azalmışdır. 2018-ci ildə yoxlama və nəzarət tədbirləri hesabına tətbiq olunmuş maliyyə cəza tədbirləri sayəsində daxil olmuş vəsaitlərin 1,8 %-i əlavə hesablanmış vəsaitlərin, 1,4 %-i isə inzibati cərimələrə aid olur. 2018-ci ildə yoxlamaların sayının ciddi şəkildə azalması ilə bağlı olaraq, bundan əvvəlki illə müqayisə nəticəsində hesablanmış əlavə vəsaitlər 17,5 %, maliyyə sanksiyaları 11,5 % azalmışdır).

Qrafik 1. Səyyar vergi yoxlamaları, min manat

Mənbə: <http://www.taxes.gov.az>

VN-də tətbiq edilən Avtomatlaşdırılmış Vergi İnformasiya Sisteminin “Audit” modulu səyyar vergi yoxlamalarının müəyyən edilməsi prosesində vacib rol daşıyır. Bu, səyyar vergi yoxlamalarının konkret təyin olunmasına, qanun pozuntularının varlığı faktlarının təyin edilməsinə əsas tutulan proqram təminatı sistemidir ki, nəticədə bu yoxlamaların həyata keçirilməsi üçün vergi ödəyicilərinin ayırd edilməsi prosesinin tam şəffaflığını təchiz edir.

Ölkəmizdə VN-nin 2012-2018-ci illərdə təşil etdiyi operativ vergi nəzarəti tədbirlərinin təhlilindən məlum olur ki, bu illərdə yoxlamaların sayı ən az 70 2008-ci ildə (18309), lap çox – 2017-cü ildə (101796) olsa da, tətbiq edilmiş maliyyə cəza tədbirlərinə görə hesablanmış dəyərlər 2012-ci illə müqayisədə uyğun olaraq 1,4 və 6,4 dəfə, 2018-ci ildə isə keçirilən yoxlamaların sayı biraz azalsa da maliyyə cəza tədbiri 4,2 dəfə çox olmuşdur. 2017-ci ildə maliyyə cəza tədbiri və cərimələrin 94,5 %-i maliyyə cəza tədbirinin payına düşürdüsə, 2018-ci ildə bu rəqəm 59,8 % təşkil etmişdir.

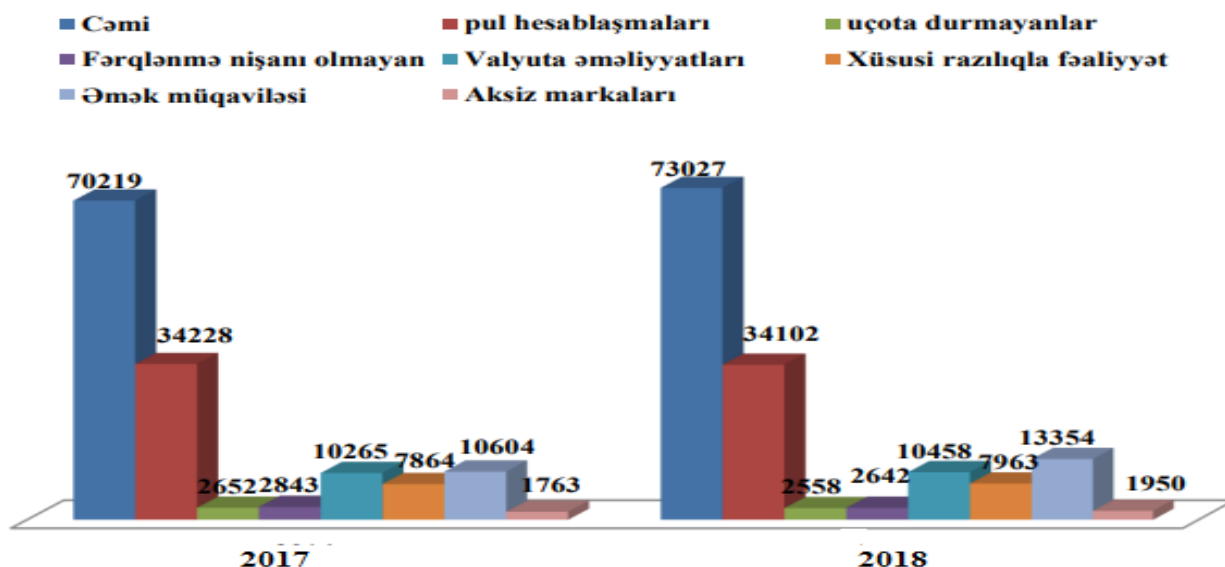
2013-2018-ci illərə baxmayaraq, maliyyə cəza tədbirlərinə görə ödənilən cərimələr 2,2 dəfə azalmışdır. 2013-ci ildə əsas vergi borcu cəmi vergi borclarının 61,3 %-i təşkil edirdisə, 2016-cı ildə bu pay 52,0%, 2017-ci ildə 83,8 %, 2018-ci ildə isə 99,8 % təşkil etmişdir.

2013-cü ildə 226480, 2014-cü ildə 257752 vergi ödəyicisi borclarının hamısı ləğv olunmuş, 2015-ci il 1 yanvarda borclu vergi ödəyicisi sayının ümumilikdə vergi ödəyicisi sayında xüsusi çəkisi 4,2 % (2013-3,4 faiz) olmuşdur. Həyata keçirilmiş nəzarət tədbirləri müddərində vergi öhdəliklərini vaxtlı-vaxtında icra etməyən 453 borclu vergi ödəyicisinin 62 faizində qanun pozuntusu müəyyən olunmuş, tətbiq edilmiş maliyyə cəza tədbirləri və inzibati cərimələrin 89,5 %-nin dövlət büdcəsinə ödənilmişdir.(Musayev A.F, Məmmədov F.Ə,Sadiqov M.M, Rzayev Z.M, Kəlbəyev Y.A Bakı – 2006 səh 432.)

Hüquqi şəxslərin təsisçi rolunda fəaliyyət göstərən borclu fiziki şəxslərin borclarının həmin hüquqi şəxslərdəki paylarından çıxılması üçün görülmüş tədbirlər

sayəsində 1640 fiziki şəxs üzrə 1229,3 min manat dəyərində borc dövlət büdcəsinə verilmişdir. Vergi idarələri tərəfindən 814 borcu olan fiziki şəxsin ökləni tərk etmə hüququnun məhdudlaşdırılması, həmçinin kiçik miqdarda borcları olan 3480 borclunun borclarının tələbin icraya yönəldilməsi formasında tədqiqi üçün VN yanında VCIAD -ə göndərilmişdir.

Qrafik 2.Operativ nəzarət tədbirləri

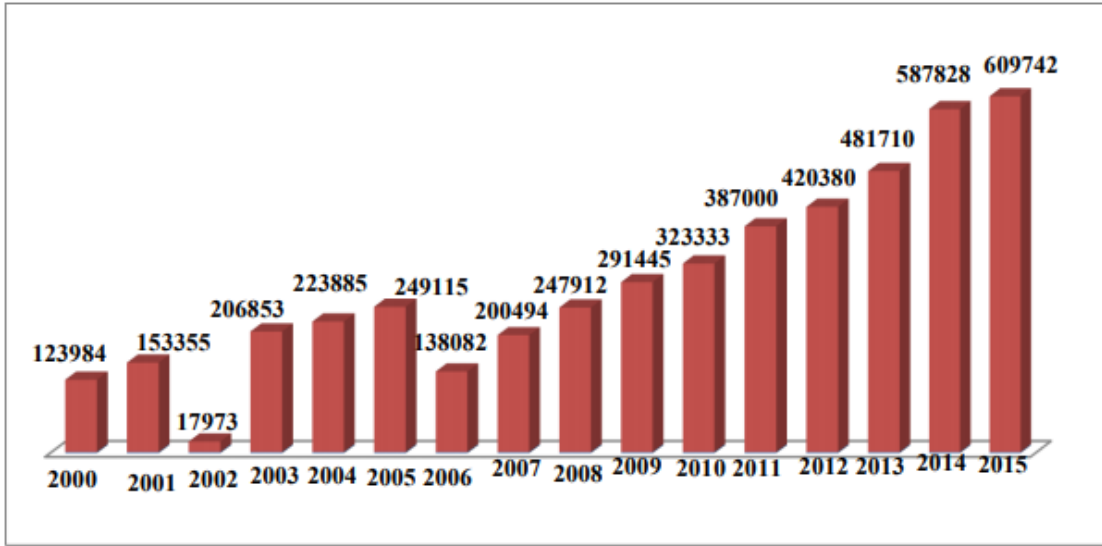
Mənbə: <http://www.taxes.gov.az>

Cədvəl 6.Vergi borclarının həcmi (mln. manat)

İllər	Məcmu vergi borcları						
	O cümlədən						
	Cəmi	Əsas	Cəmi	Maliyyə	Cəmi	Faizlə	Cəmi
	i	vergi	borcda	sanksi	borcda	r	borcda
01.01.2013	546	2852,3	53,0	282,7	5,3	2341,	42,7
01.01.2014	384	2485,1	64,5	317,3	8,3	1035,	27,3
01.01.2015	308	1629,4	52,8	370,4	12,0	1089,	35,4
01.01.2016	126	1127,5	89,6	132,9	10,3	x	X
01.01.2017	861	8591,5	99,8	21,0	0,2	x	X
01.01.2018	693	6907,5	99,7	23,2	0,3	x	X

Mənbə:<http://www.taxes.gov.az>

Qrafik 3. Qeydiyyatda olan vergi ödəyicilərinin sayı haqqında məlumat

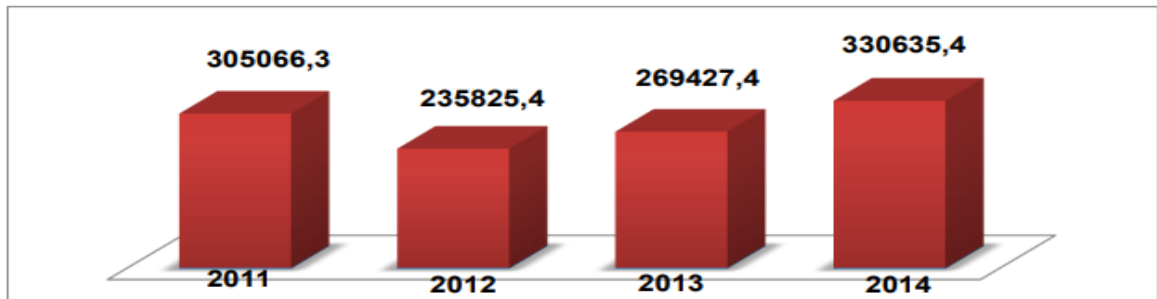
Mənbə: <http://www.taxes.gov.az>

2011-ci ildə əhali tərəfindən nağd pul hesablaşmalarının həyata keçirilməsi qaydalarına əməl edilməsi, nəzarət-kassa aparatlarından istifadə edilməsi, vergi idarələrində uçot fasiləsiz fəaliyyət göstərən ödəyicilərin müəyyən olunması və s. kimi nəzarətin əhatə funksiyalarına daxil edilən məsələlər üzrə vergi idarələri tərəfindən həyata keçirilmiş tədbirlərdə 31 min 54 vergi ödəyicisində qanunun pozulması faktları müəyyən edilib və uyğun tədbirlər həyata keçirilib. 18553 vergi ödəyicisinin nağd hesablaşmaların həyata keçirilməsi qaydalarının həyata keçirilməməsi, 2760 vergi ödəyicisinin qanunda verilməyən valyutanın ödəniş vasitəsi olaraq qəbul olunması və valyutanın iaşə, ticarət, xidmət müəssisələrində müəyyən qaydalar tapdalanmaqla alınıb-satılması və dəyişdirilməsi faktları müəyyən olunub. Görülən tədbirlərdə vergi orqanlarında uçota fasiləsiz işləyən 3316 vergi ödəyicisi müəyyən edilmiş, 4910 vergi ödəyicisinin lisenziya tələb edilən fəaliyyət növləri ilə bu cür lisenziya əldə etmədən məşğul olması faktları təyin olunub.

3 və 4-cü diaqramlarından aydın olur ki, 2011-2014-cü illərdə kameral vergi yoxlamalarına əsaslanan əlavə hesablanmış vergi dəyəri 8,3 % artaraq 330,5 mln. manat olmuşdur. 2011-2014-cü illərdə həyata keçirilmiş səyyar vergi yoxlamalarının sayında (15,2 %), həmçinin bundan sonrakı yoxlamalarının sayında (5,3 dəfə) azalma

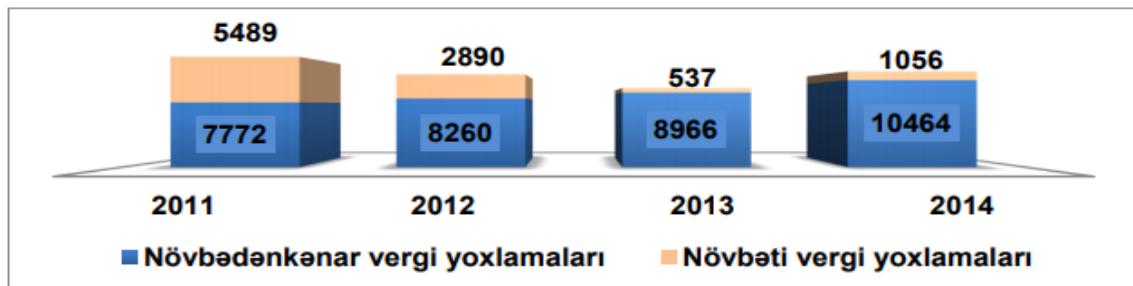
olsa da, növbədənənar yoxlamaların sayı 34,5 % artmışdır. Vergi nəzarəti sahəsində görülən tədbirlər dövlət büdcəsinə əlavə vəsaitlərin ödənilməsi nöqtəyi-nəzərindən böyük əhəmiyyət daşıyır.

Qrafik 4.Kameral vergi yoxlamaları və əlavə hesablanmış vergi məbləğləri (min manat)

Mənbə: <http://www.taxes.gov.az>

Qrafik 5.Keçirilmiş səyyar vergi yoxlamalarının dinamikası

Mənbə: <http://www.taxes.gov.az>

2011-ci ildə ölkə üzrə yekunlaşmış yoxlamalar nəticəsində büdcəyə tam olaraq 537,8 mln manat əlavə vəsait hesablanmışdır ki, bu vəsaitin də 263,3 milyon manatını əlavə olaraq hesablanmış vergi dəyəri, 273,7 milyon manatını isə vergilərin dəyərinin azaldılmasına və başqa bir çox hüquq pozuntularına görə həyata keçirilmiş maliyyə cəza tədbiri görmüşdür. Keçən il 2010-cu ilə nisbətə hesablanmış vergilərin dəyəri 58,8 milyon manat və yaxud 28,6%, vergilərin dərəcəsinin aşağı düşməsinə və başqa hüquq pozuntularından ötrü tətbiq edilmiş maliyyə cəza tədbiri isə 189,3 milyon manat yaxud 3,3 dəfə artmışdır. 2011-ci ildə dövlət büdcəsinə ödənilən əlavə vergilərin miqdarı 366,2 milyon manat olub. Həmin ödənilən vergilərin 110 milyon

manatı maliyyə cəza tədbirlərindən, 256.2 milyon manatı isə başqa vergilərdən təşkil edilib. Maliyyə cəza tədbirinin 110 mln manat və ya 40,3 %-nin hesabat zamanı büdcəyə ödənilmişdir ki, nəticədə bu əvvəlki illə müqayisə edildikdə 80,5 milyon manat çoxdur. 2010-cu illə müqayisə edildikdə 2011-ci ildə səyyar vergi yoxlamalarının sayı 25,4% aşağı düşsə də, hesablanmış əlavə vəsaitin dəyəri 248,1 milyon manat artmışdır. Vurğulamaq lazımdır ki, vergi yoxlamaları üzrə təxminən bir vergi ödəyicisinin payına düşən əlavə vəsaitin dəyəri 39,7 min manat olmuşdur ki, nəticədə bu 2010-cu ilə nisbətə 23,7 min manat və yaxud 2.5 dəfə çoxdur. 2007 və 2015-ci illərin nəticələrinin təhlil edilməsindən aydın olur ki, ƏDV üzrə qanunvericiliyə riayət olunması sektorunda vergi nəzarətinin və vergi inzibatçılığının gücləndirilməsi hesabına bu vergi tipi üzrə vergi daxilolmaları 2007-ci illə müqayisə etdikdə 3,2 dəfə artaraq 2048,6 milyon manat olmuşdur. VN-nin həyata keçirdiyi yoxlamalar zamanı vergi qanunvericiliyin müəyyən olunmuş qanun pozuntularında ƏDV hesablaşmaları üzrə səhvlərə lap çoxdur. ƏDV hesablanması və ödənilməsi zamanı yol verilə qayda pozuntuları aşağıdakı kimi təsnif etmək olar:

- Könüllü şəkildə verilən müraciətnamələrdə istehsal olunan məhsul üzrə əlavə dəyər vergisinin hesablanması qaydasının pozulması;

- Məqsədli büdcə maliyyələşdirilməsi vasitələri ilə alınmış material dəyərləri üzrə əlavə dəyər vergisi dəyərlərinin əsassız şəkildə büdcə ilə hesablaşmalara aid olunması;

- Barter prosedurlarının vergi tutulan bazaya aid olunmaması;

- ƏDV ya əsaslanan dekada ödənişlərinin ödənilməməsi;

- İxrac faktını təsdiqləyən sənədlər mövcud olmadıqda, bu rejimdə satılmış maddi resurslar üzrə ƏDV dəyərlərinin hesaba alınmaması;

- Qarşılıqlı hesablaşmada diskontlaşdırılan dəyərin ƏDV tutulan dövriyyəyə daxil olunmaması.

- ƏDV üzrə vergiyə cəlb olunan və güzəşt olunan məhsulun hesaba alınması qaydalarının pozulması;

- Əlavə dəyər vergisi üzrə qeyri-qanuni güzəştlər qazanmaq üçün məhsulların “saxta ixracı”.

Əlavə dəyər vergisinin yığılmasına təsir göstərən amillər üzrə edilən araşdırmaların nəticələri göstərir ki, əvvəlcə, ƏDV üzrə güzəşt və cəza tədbirləri həyata keçirilməli, ƏDV-nin çıxılması üçün uçot siyasəti məhsulların göndərilməsi faktına əsaslanmalıdır. Əlavə dəyər vergisi üzrə siyasət müəyyən olunarkən, ölkədəki makroiqtisadi istiqamətlər, sahə və regional faktorlar, o cümlədən maliyyə axınlarının qərarlaşmış quruluşunun vergi bazasına və onun tərəqqi perspektivlərinə təsirini aşkara çıxaran göstəricilər sistemi nəzərə alınmalıdır.

Ölkəmizin VN-nin əlavə dəyər vergisi üzrə inzibatçılığının və vergi tutulması praktikasının təhlilindən aydın olur ki, vergilərin tam yığılmaması, daha çox - vergi qanunvericiliyində bir sıra boşluqların yaranması, vergi ödənişlərindən bilərəkdən yayınması şirkət və firmaların bir qisminin ödəmə qabiliyyətinin zəifliyi, vergilərin ödənilməsi üzrə tez-tez fərqli möhrlətlər verilməsi yaxud ödəniş vaxtının bir xeyli uzadılması, vergi ödənişlərindən bilərəkdən yayınması və s.-lə əlaqədardır.

Cədvəldən məlum olur ki, vergilərdən daxilolmalar ÜDM təxminən 16,05 %-ni təşkil edir. Dolayı vergilər isə təxminən ÜDM 5,67 %-ni təşkil edir. Ayrı-ayrı ölkələr üzrə ÜDM -da vergilərin payı Avstriyada 29,8 %, Almaniyada 23,1 %, Fransada 24,8 %, İtaliyada 27,5 %, İsveçdə 38,2 %, Danimarkada 49,7% olur. ÜDM -da vergilərin payı minimum olan ölkələr cərgəsinə isə Yaponiya (18,3 %) və ABŞ (22,6 %) başçılıq edir.

Cədvəldən aydın olur ki, ƏDV üzrə daxilolmaların ÜDM xüsusi çəkisi ildən-ilə azalmaqdadır. Bu zaman ƏDV üzrə daxil-olmaların ÜDM xüsusi çəkisi 2014-cü ildə 5,42 %- təşkil edirdisə, bu göstərici 2012-ci ildə 5,06 %-ə, 2013-cü ildə isə 4,08 %-ə qədər enmişdir. Başqa dolayı vergi olan aksizlər üzrə daxilolmaların ÜDM xüsusi

çəkisi 2012-ci ildə 0,85 % olurdusa, bu göstəricisi 2012-ci ildə 1,19 %-ə qalxmış, 2013-cu ildə isə 1,05 %-ə düşmüşdür.

Cədvəl 7.Dövlət Büdcəsinin vergi daxilolmalarının (2012-2017)-ci illər üzrə ÜDM-da xüsusi çəkisi.

	2012-ci il	2013-cu	2014-cu il	2015-ci (%-lə)	2016- cı (%-lə)	2017-ci (%-lə)
ÜDM	6374,5	11675,5	18037,2	100%	100%	100%
Vergilər						
Fiziki şəxslərdən gəlir vergisi	221,5	317,4	407,5	2,67	2,68	2,25
Mənfəətdən vergi	223,5	355,3	1360,6	2,65	2,98	7,57
Əlavə dəyər vergisi	452,6	599,8	737,7	5,42	5,06	4,08
Aksizlər	72,5	141,0	187,3	0,85	1,18	1,05
Əmlak vergisi	32,3	40,0	55,7	0,37	0,35	0,32
Torpaq vergisi	14,2	15,4	18,4	0,16	0,14	0,10
Yol vergisi	14	10,3	10,4	0,02	0,07	0-01
Mədən vergisi	97,9	53,4	100,3	1,16	0,46	0,54
Sadələşdirilmiş vergi	16,74	21,2	29,6	0,18	0,17	0,16
Cəmi	1141,89	1544,0	2907,4	13,41	13,07	16,05

Mənbə: <http://tedris.taxes.gov.az>

Son olaraq mədən vergilərdən daxilolmaların ÜDM xüsusi çəkisi 2011-ci ildə 1,18 % olurdusa, bu göstərici 2012-ci ildə 0,46 %-lə aşağı düşmüş, 2013-cu ildə isə 0,56 %-ə yüksəlmişdir. Müasir dövrdə ölkə daxilində vergi sahəsində aparılan islahatlar daha çox vergi ödəyicilərinin maraqlarını ödəyən islahatlar həyata keçirmişdir ki, bunların da nəticəsində bəzi vergi növləri boyunca vergi daxilolmaları yüksəlmiş, digərləri üzrə isə azalmalar görülmüşdür. Məsələn, ƏDV-nin dövlət büdcəsinin gəlirlərində xüsusi çəkisi ildən-ilə azalır. Ancaq bu azalma başqa vergi

növləri üzrə xüsusi çəkinin çoxalması hesabına ortaya çıxan azalmadır. Xüsusi çəkinin davamlı olaraq azalmasına baxmayaraq ƏDV görə daxilolmalar son dövrlərdə ən dinamik tərəqqi yolunu tutmuşdur və hər il təxminən keçən ilə nisbətən 1,3 dəfə yüksəliş müşahidə edilir. Bu artıb-azalma vergilərin, xüsusilə dolayı vergilərin ÜDM-da xüsusi çəkisinin qorunub saxlanmasına əngəl olmamışdır.

Müəssisələrin ödəniş qabiliyyətinin yüksəlməsi vergi xidmətlərinin vəzifəsinə aid edilmir və onlar vergi qanunvericiliyinin icrasında daha qətiyyətli olmalıdır. ƏDV üzrə təqdim olunmuş informasiyaların təhlilindən məlum olur ki, texniki səhvlərin əksəriyyəti əvvəlcə, verginin hesablanması ilə vergi qanunvericiliyinin metodikalarının çətinliyi və çətinliyi ilə əlaqədardır. Bununla bağlı olaraq və vergi ödəyiciləri ilə vergi əməkdaşları arasında metodik işləri intensivləşdirmək və vergi ödənişlərindən bilərəkdən yayınma hallarına qarşı mübarizə aparmaq mütləqdir.

III Fəsil. Vergi inzibatçılığının təşkilati-hüquqi əsaslarının təkmilləşdirilməsi yolları.

3.1. Vergi inzibatçılığında informasiya təminatının gücləndirilməsi və vergi orqanlarının hüquq-mühafizə və nəzarət orqanları ilə qarşılıqlı əlaqəsinin artırılması yolları

Müasir dövrdə AR-nın vergi xidməti İKT tətbiqi sahəsində əsaslı modernizasiya prosesindən keçmişdir. VN qarşısında İKT-nın tətbiqinin ciddi bir hal alması, bu sektorda idarəetmə sisteminin möhkəmləndirilməsi, müasir tələblərə müvafiq, dövlətlər təcrübə üzrə yeni uzunmüddətli strategiyanın tərtib olunması kimi xüsusi vəzifələr durur.

VN ölkəmizdə e-kargüzarlığı və yeni texnologiyaları tətbiq edən ilk mərkəzi icra hakimiyyəti orqanı hesab edilir. Nazirliyin təşkil etdiyi layihələr digər dövlət və eyni zamanda özəl qurumlar üçün əsl nümunədir. Müasir İKT -nin istifadəsinin nəticəsi olaraq VN-nin Aparatında və yerli qurumlarda işin keyfiyyəti artmış, vergi xidməti mexanikləşdirilmişdir.

Dövlət başçımızın sərəncamı ilə təsdiqlənmiş «Şəffaflığın artırılması və rüşvətə qarşı mübarizə üzrə Milli Strategiya»da göstərilən tapşırıqlar və göstərişlərin VN tərəfindən vaxtlı-vaxtında və bütövlükdə icra edilməsi sayəsində vergi xidmətinin fəaliyyətində şəffaflıq təmin olunmuşdur. İKT yaratdığı imkanların tətbiq edilməsi vergi inzibatçılığının təzə mərhələyə keçməsi ilə bitmişdir.

Qeyd etmək olar ki, AR –nın VN vergi ödəyicilərinə, vətəndaşlara, dövlət orqanlarına və başqa qurumlara müasir xidmət təklif edən qurumdur. Vergi qanunvericiliyində göstərilən bütün vergi hərəkətlərə, müraciətlərə baxılması və münasibət göstərilməsi internet ilə olur.(“Azərbaycan vergi xəbərləri “ jurnalı – №-5,10,11 (2017))-4

VN təsis olunduğu tarixdən bugünə kimi bütün sahələr üzrə ardıcıl inkişaf etdirmə işləri həyata keçirir. Günümüzdə vergi ödəyiciləri bütün vergi hərəkətlərini: müraciətnamələrin təqdim olunmasını verginin ödənilməsini və başqa vacib

prosessual hərəkətləri onlayn rejimdə aparmaq imkanına sahibdir. Bundan başqa, VN-nin «Çağrı mərkəzi» müvəffəqiyyətlə fəaliyyət göstərir və bu xidmət vətəndaşların rəğbətini qazanmışdır. Bu işlərin nəticəsində, e-xidmətlərin çeşidinə və keyfiyyətinə əsasən VN dövlət qurumları arasında Cənubi Qafqazda rəhbər mövqeyinə çıxmışdır. Beləliklə, nazirlik qazanılan uğurlarla kifayətlənmir, təkmilləşdirmə işləri görür, xidmətin daha yüksək olması sahəsində tədbirlər həyata keçirir. Son dövrlərdə vergi ödəyiciləri daha çox inkişaf etmiş el-xidmətlərdən faydalanacaqlar. Bugün istifadə edilən «E-imza» və «ASAN imza» vahid bir qurğuda sintez ediləcək və eyni sertifikatda mobil və o cümlədən kart vasitəsi ilə elektron «Asan İD» kart imzanın tətbiqinə başlanılacaqdır. Qeyd edim ki, kameral yoxlamaların da tam avtomatlaşdırılması prosesi bitmək üzrədir. Gələcək dövrlərdə vergi ödəyicilərinə və vətəndaşlar üçün e-xidmətlərin keyfiyyətinin artması üçün yeni projəklər həyata keçirəcəyik.

VN-də tətbiq edilən AVİS vergi inzibatçılığının bütövlükdə elektronlaşdırılmasına, operativ məlumat mübadiləsinin təmin olunmasına, vergi ödəyicilərinə çoxsaylı çeşiddə el-xidmətin göstərilməsinə, vergi müraciətnamələrinin qəbul olunması və emal olunması prosesinin sadələşdirilməsinə səbəb olmuşdur. Müasir dövrdə ƏDV ödəyicilərinin hər biri müraciətnaməni elektron şəkildə təqdim edirlər. 2008-ci ilin başlanğıcından ƏDV-nin vahid depozit hesabı tətbiq edilmiş və uyğun proqram təminatının istifadəsinə başlanılmışdır. Belə ki, ƏDV-nin ödənilməsindən yayınma və başqa qanunsuz hallara qarşı sxemin tətbiq olunmasına nail olunmuşdur. Vergi ödəyicilərinə göstərilən müasir e-xidmətlər sırasına e-vergi-hesab fakturalarının tətbiqi də artırılmışdır. E-vergi hesab-fakturaları vergi xidməti orqanları ilə vergi ödəyiciləri arasında əlaqələri elektron alətlərdən faydalanmaqla təmin edir, vergi ödəyicilərinin işini yüngülləşdirir.

Hazırda vergi ödəyiciləri və kənar şəxslər internetlə ötürdükləri sənədin vergi orqanında hərəkətini həqiqi vaxt rejimində müşayiət edə və icraçı ilə telefon əlaqəsində ola bilirlər. «Onlayn kargüzarlıq» sistemi köməyilə vergi orqanına

bildirilən bütün müraciətlər rəsmi sənəd statusu daşıyır. E-vergi inzibatçılığı indi elə yeni qaydada qurulub ki, vergi ödəyicilərinin bütün prosedurları, vergi ilə bağlı məsuliyyətləri həqiqi vaxt rejimində nəzarətdədir.

AR-nın VN MDB məkanında e-auditi tətbiq edən ilk vergi xidmətidir. Audit yoxlamaları, onların vergi müfəttişi tərəfindən qeyri-ciddi şəkildə həyata keçirilməsi və subyektiv amillərə qarşı vergi ödəyicilərində bəzən haqlı, bəzən haqsız narazılıqlar olur. Bu cür situasiyaların olmaması, auditin vergi ödəyicisi ilə qarşılıqlı əlaqədə olmadan, elektron şəkildə aparılması vergi ödəyicilərinin çox hissəsi tərəfindən pozitiv qarşılanmış, bu sektorda şikayətlərin sayı xeyli azalmışdır. E-audit zamanı təyin edilmiş nöqsanlar və pozuntular adətən vergi ödəyiciləri tərəfindən qəbul olunaraq könüllü şəkildə silinir.

VN tərəfindən e-inzibatçılığın tətbiq edilməsi, vergi xidmətlərinin bütövlükdə elektronlaşdırılması, başqa təşkilatlar tərəfindən vergi məlumat sisteminə inteqrasiya və bir sıra informasiyaların toplanması imkanının yaradılması vergi ödəyicilərinə aid fərdi informasiyaların qorunmasını aktuallaşdırır. Bazar iqtisadiyyatı sahəsində fərdi informasiyaların kimlərsə tərəfindən şəxsi məqsədlər üçün istifadə olunması ciddi maddi itkilərə gətirib çıxarmaqla yanaşı, sahibkarlıq subyektinin imicinə ciddi zərbə vurur. Buna görə də vergi ödəyicilərinə aid informasiyaların mühafizəsi, vergi ilə bağlı gizli məlumatın elektron və başqa daşıyıcılarda saxlanması, o cümlədən vergi sisteminin kiber hücumlardan müdafiə olunması üçün Vergilər Nazirliyinin rəhbərliyi tərəfindən məlumat təhlükəsizliyinin idarə olunması sisteminin yaradılması, tətbiq edilməsi, istifadə edilməsi, daim nəzarətdə saxlanması və inkişaf etdirilməsi üçün ən yüksək dövlətlərarası standartın - İSO/İEC 27001:2013 «İnformasiya təhlükəsizliyinin idarəetmə sistemləri» dövlətlərarası standartının tətbiq edilməsinə başlanılmışdır. VN bu standartla müvafiq fəaliyyət göstərməsinin təsdiqi kimi məlumat sisteminin İSO/İEC 27001:2013 standartına müvafiq şəkildə sertifikatlaşdırılmasına nail olmuşdur. O cümlədən dünyanın 26 ölkəsinin müxtəlif təşkilatları bu sertifikatı almışdır. Britaniya Standartları İnstitutu (BSI) tərəfindən İSO/İEC 27001:2013 standartına

müvafiq sertifikatlaşması həyata keçirilən təşkilatların arasında Apple, Microsoft, BMW və başqa tanınmış brendlər var. Müasir standartın tətbiq edilməsi ilə məlumat təhlükəsizliyinin təmin edilməsi sektorunda risklərin və yaxud çatışmazlıqların vaxtında təyin olunması və ləğv olunması, təhlükəsizlik üçün məlumatların təsnifatlaşdırılması qaydasının və onların çevrəsinin, o cümlədən server otaqlarına dair tələblərin təyin olunması və s. kimi məsələlər də öz həllini tapacaqdır.

Ölkəmizdə formalaşan maliyyə nəzarət sistemi dövlətin maliyyə sahəsində ali audit funksiyasını yerinə yetirən ali nəzarət orqanı sayılan Hesablama Palatası, büdcəyə və büdcədən kənar fondların büdcələrinə maliyyə vəsaitlərinin vaxtında daxili və təyinatına müvafiq istifadəsinə cari nəzarət edən uyğun icra hakimiyyəti orqanları hesab edilən Maliyyə Nazirliyi, Gömrük Komitəsi, DSMF, Vergilər Nazirliyi, tabeçiliyində olan idarələrdə yoxlama və təftiş həyata keçirən, idarə tərkibində olan nəzarətedici strukturlardan, hesabat sənədlərinin doğru şəkildə tərtib olunmasını və maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətinin dürüstlüyünü yoxlayan müstəqil nəzarət infraskuru sayılan audit xidmətini göstərən subyektlərdən ibarətdir.

AR-da maliyyə - vergi nəzarəti orqanlarının işi qüvvədə olan hüquq standartları bazasında icra olunur ki, onların da əsas mənbələrini AR Konstitusiyası, AR Mülki Məcəlləsi, "Büdcə sistemi haqda" AR Qanunu, AR Vergi Məcəlləsi və s. qanun və normativlər təşkil olunur. Maliyyə-vergi nəzarəti MM iş fəaliyyətində də böyük rola sahibdir.

Səlahiyyətli orqanlar tərəfindən maliyyə-vergi nəzarəti aparmaqdan ötrü AR MM komissiyaları və işçi qrupları yaradılmışdır. Bu işə, ilk öncə maliyyə sisteminin əsas sütunu olan dövlət büdcəsinin təsdiq və icrasına nəzarətlə reallaşdırılır. Hesablama Palatası isə onu Milli Məclis formalaşdırır. Sivil dövlətlərin bir çoxunda vergi-maliyyə nəzarəti bitərəf orqan sayılan Hesablama Palatasına həvalə edilir. Xarici dövlətlərdə böyük imtiyazları olan ali audit orqanı hesab edilən Palata dövlət və böyük kompaniyaların hesablarına, böyük pul kütləsinin hərəkətinə nəzarəti təşkil edir, qanuna düzgün riayət edib -etməməsini araşdırır.

İcra orqanları tərəfdən maliyyə nəzarəti dərəsində müəyyən yer AR Maliyyə Nazirliyinə məxsusdur ki, o, ölkənin maliyyə siyasətini hazırlamaqla bərabər eyni zamanda onun bilavasitə gerçəkləşməsinə nəzarət edir. AR Maliyyə Nazirliyi çərçivəsində operativ nəzarəti maliyyə nəzarəti və ölkənin xəzinədarlıq orqanı yerinə yetirir. MN Maliyyə nəzarəti orqanı aidiyyatı sahələrdə dövlət qurumlarının büdcə vəsaitinə, biznes strukturlarının bütün səviyyələrdə büdcədən əldə edilmiş vəsaitlərə və büdcədən kənar fondlara nəzarət edir, bələdiyyələrə məxsus olan təsərrüfatların maliyyə fəaliyyətini, maliyyə intizamına düzgün riauət olunmasını yoxlayır.

Dövlətin pul-kredit sferasındakı siyasətinin əsas istiqamətlərindən sayılan ölkənin bank sisteminin tərəqqisi, bu sektorda risklərin azaldılması, likvidliyin artırılması, bankların pul yığmaq kimi göstəricisinin daha da artırılmasıdır. AMB və Maliyyə Bazarlarına Nəzarət Palatası haqqında söz etdiyimiz hədəflərə nail olmaq üçün bir sıra üsullarla bank nəzarətini təşkil edir.

Dünya praktikasında çox geniş yayılmış nəzarət - auditor nəzarəti hesab olunur. Auditor şirkətləri qanunun tələblərinə müvafiq olaraq təsərrüfat subyektləri qarşısında məsuliyyətli dirlər. Müasir dövrdə təsərrüfat subyektlərinin maliyyə iş fəaliyyətinin təməlini əmlak maraqlarının təşkilini həyata keçirir, bu işə onları gerçəkləşdirmək üçün təsirli nəzarət vasitəsi sayılan auditə tələbatı bilavasitə çoxaldır.

AR Mülki Məcəlləsində təyin olunmuş biznes fəaliyyətinin əmlak məsuliyyətinin gerçəkləşdirilməsi üçün iqtisadi, hüquqi və təşkilati mühitin təmini kifayət qədər aktualdır. Audit təsərrüfat subyektlərinin maliyyə-təsərrüfat işi barədə informasiyaların qabaqcadan təyin olunmuş meyarlara uyğunluq dərəcəsinin aydınlaşdırılması və auditor yoxlamasının nəticələrinin maraqlanan istifadəçilərə təqdim olunması hədəfi ilə onların toplanması və dəyərləndirilməsi prosesi sayılır.

AR-da müstəqil dövlət maliyyə nəzarəti orqanı Hesablama Palatası və ona məxsus strukturlarıdır. Hesablama Palatası daimi fəaliyyətdə olan, təşkilati, o cümlədən funksional müstəqilliyə malik dövlət büdcəsinə maliyyə nəzarəti orqanıdır.

Ölkəmizdə yeni dövlət idarəetmə strukturlarının yaranması ilə əlaqədar olaraq, maliyyə nəzarətinin təkrar qurulması və gücləndirilməsi üzrə tədbirlərin həyata keçirilməsi mühüm məsələlərdən sayılır. Planlaşdırma və proqnozlaşdırma idarəetmə komponentlərindən sayılmaqla xüsusi mülkiyyətin formalaşmasında və milli iqtisadiyyatın tərəqqisində xüsusi rol oynayaraq, proporsiyaları müəyyən edir, iqtisadi tərəqqinin istiqamətini proqnozlaşdırır.

Hüquq-mühafizə ilə vergi orqanlarının arasında əlaqələndirmə fəaliyyətinin təşkili Qaydaları AR-nın Vergi Məcəlləsinin, AR-nın Cinayət Məcəlləsinin, AR-nın Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin, AR-nın 2001-ci il 12 iyunda verilən 141-IIQ nömrəli Qanunula təsdiq olunmuş “Dövlət vergi idarələrində xidmət barəsində Əsasnamə”nin, dövlət başçımızın 2001-ci il 29 mart tarixli 454 nömrəli sərəncamı ilə təsdiq olunmuş “AR-nın VN haqqında Əsasnamə”nin, başqa əlaqəli hüquqi aktların və VN-nin normativ sənədlərinin tələblərinə müvafiq olaraq tərtib olunmuşdur.

Departament ilə Vergi orqanları və digər hüquq-mühafizə orqanları ilə əlaqələndirmə fəaliyyəti aşağıdakılardan ibarətdir:

-Vergi nəzarəti və vergi borclarının dövlət büdcəsinə alınması yönündə həyata keçirilən tədbirlər zamanı AR-nın Cinayət Məcəlləsinin 162-1, 192, 192-1, 193, 205-1, 205-2, 213, 213-1 və 306-cı maddələrində qeyd edilən cinayətlərlə əlaqədar müəyyən olunan faktların sənədləşdirilməsi və uyğun materialların aidiyyəti üzrə göndərilməsi;

- Hüquq-mühafizə ilə vergi orqanları arasında əlaqələndirmə fəaliyyətinin təşkili Qaydalarının 1.4.1-ci yarım bəndində qeyd edilən cinayətlərin əlamətlərinin olub olmamasına heç bir aidiyyəti olmadan hüquq-mühafizə orqanlarının müraciətləri və ya onların təqdimatlarına əsasən qəbul edilmiş məhkəmə qərarları ilə həyata keçirilmiş vergi nəzarəti tədbirlərinin nəticəsinə dair materialların aidiyyəti üzrə göndərilməsi;

-Vergiləri ödəməkdən, vergi nəzarəti tədbirlərindən, fəaliyyətləri haqda vergi orqanlarına hesabat verməkdən, əmlakının siyahıda yer almasından yayınan şəxslərin

axtarıb tapılması, onların olduqları məkanın, yaşayış ünvanlarının və şəxsiyyətlərinin tanınması, həmçinin qeyd olunan tədbirlərin görülməsinə zəmin yaratmayan şəxslər haqda sənədlərin hazırlanması və aidiyyəti üzrə göndərilməsi;

-Hüquq-mühafizə orqanlarından daxil olan istintaq və əməliyyat tapşırıqlarının, bildirişlərin (həmçinin ibtidai araşdırılması görülməyə işlər üzrə daxil olan məhkəmə qərarlarının) baxılıb icrasının təmin edilməsi üçün aidiyyəti üzrə göndərilməsi.

Vergi orqanları tərəfindən müəyyən edilən və ibtidai istintaqın həyata keçirilməsi VN-ə tapşırılmayan Cinayət Məcəlləsinin uyğun maddəsi (maddələri) üzrə cinayət xarakterli materialların aidiyyəti hüquq-mühafizə orqanına göndərilməsi. Xarici dövlətlərin hüquq-mühafizə idarələrindən vergi orqanlarına, həmçinin Departamentə daxil olan istintaq və əməliyyat tapşırıqlarına, müraciət və qərarlara vergilər nazirinin 10.05.2016-cı il tarixli 1617040100641400 nömrəli əmri ilə təsdiq edilmiş “Vergi məsələləri üzrə qarşılıqlı dəstək göstərilməsinə dair Prosedur Qaydaları”nın tələblərinə uyğun şəkildə nəzər salınır. (F.Ə.Məmmədov, A.F.Musayev, M.M.Sadiqov, Z.H.Rzayev, Y.A.Kəlbəyev.. Bakı, 2011.)-9

Vergi borclarının dövlət büdcəsinə alınması yönündə görülən tədbirlər zamanı ortaya çıxan cinayət xarakterli faktlara xas materialın departamentə göndərilməsi üçün VN-nin Hüquq strukturuna təqdim edilməsi müddətləri vergilər naziri tərəfindən təsdiq olunan uyğun qaydalarla tənzimlənir. Vergi orqanlarının qərarlarının yuxarı vergi orqanı tərəfindən tam silinməsi haqda qərarı qəbul olunduqda yaxud məhkəmənin eyni ödəyici haqda eyni predmet üzrə cinayət təqibini mümkünsüz edən hökmü və yaxud başqa silinməmiş qərarı vergi orqanına rəsmi daxil olduqda materiallar VN-nin Hüquq strukturuna göndərilir. (Müasir şəraitdə şəffaflığın artırılmasında auditin rolu, beynəlxalq elmi-praktik simpozium Bakı, 2017, s.118)-12

Vergi borcunun yarandığı dövr üzrə vergi ödəyicisində bitməmiş səyyar vergi yoxlaması olduqda, həmçinin konkretləşdirilmiş müraciətnamə verilməklə vergilər yenidən hesablandıqda, müvafiq olaraq yoxlama materiallarına baxılmanın nəticəsi üzrə qərar qəbul edilənədək və konkretləşdirilmiş müraciətnamə vergi yoxlamasından

keçirilənədək vergi borcu materialının VN-nin Hüquq strukturuna göndərilməsi ertələnir. Vergi ödəyicisinin vergi borcu olduğu halda, səyyar vergi yoxlaması materialının VN-nin Hüquq strukturuna, o cümlədən Departamentə təqdim edilməsi haqda məktubda səyyar vergi yoxlamasının nəticəsinə dair informasiyalardan başqa, vergi borcunun tərkibinə dair protokolun tərtib edilməsi tarixinə olan vergi borcunun miqdarı də göstərilməlidir.

3.2. Vergi inzibatçılığı mexanizminin təşkilati-hüquqi əsaslarının təkmilləşdirilməsi yolu ilə vergilər sahəsində dövlət idarəetməsi sisteminin səmərəliliyinin artırılması.

AR-da vergi siyasətinin prioritet aspektlərinin dəyişməsi zamanı vergi nəzarətinin və inzibatçılığının əlverişliliyinin artmasına və işinin tərəqqi etdirilməsi üçün müəyyən edilən tələblərin də başqası ilə əvəz edilməsi, eyni zamanda, iqtisadi subyektlərin fəaliyyət göstərməsi üçün vergiqoymanın tənzimləyici effektinin daha da gücləndirilməsi, büdcəyə vergi daxilolmalarının intensivləşməsi və vergi ödənişlərinin yığılma səviyyəsinin optimallaşdırılmasının təmin olunmasına yönələn vergi nəzarəti tədbirlərinin əlverişliliyinin artırılması aktuallığını olduğu kimi saxlamaqdadır.

Edilən araşdırmalardan aydın olur olur ki, yeni vergi inzibatçılığının və sisteminin əsas məqsədi - bazar institutlarının inkişaf etməsindən ötrü həvəsləndirici amillərin, faktorların yaradılması, istehsalın əlverişliliyinin artması və müəssisələrin innovativ tərəqqisinə dəstək olan mühüm fondların təzələnməsi olmalıdır. Vergi həcmnin güzəştə aşağı salınması vergi inzibatçılığına xərclərin azalması ilə izlənməli, iqtisadiyyatın və istehsalın həqiqi sektorunun həvəsləndirilməsini həyata keçirməlidir. Ancaq bu şərtlər ödəndikdə, iqtisadi böhranın göstəracəyi təsirlərindən yan keçmək mümkündür. Qeyd edək ki, maliyyə böhranları, həmçinin müasir dövrdə dövlət büdcəsinə vergi daxilolmalarının və neft-qaz gəlirlərinin ciddi surətdə azaldığı mövcud büdcəyə edilən vergi daxilolmalarının lazımı şəkildə təmin edilməsi vergi idarələrinin gördüyü işlərdən çox asılıdır. (Z.Ş. Paşayev. 2016 səh.275-286)

Birbaşa vergilərin istehlak olunmasına əsasən vergi miqdarının dəyişdirilməsi, həmçinin vergi ödənişləri sisteminin güclü olmaması VM-nin əsas qüsurlarından biridir. Digər ölkələrin vergi növləri iqtisadiyyat sahəsinə təsir dərəcəsi üzrə 2 qrupa ayırmaq mümkündür:

- Birbaşa və məqsədli vergilər (fiziki və hüquqi şəxslərin mülk vergisi, mənfəət vergisi, gəlir vergisi və s);

- Dolaylı vergilər (aksiz, Əlavə dəyər vergisi)

Dolaylı vergilərin çıxılması sisteminin fəaliyyətinə diqqət edilməlidir, çünki, onlar qiymətqoymaya daha çox təsir edir və Gömrük ittifaqının nümayəndəsi olan hər bir dövlətin vergi daxilolmalarının miqdarında maksimum xüsusi çəkiyə sahibdir.

Hazırda VM-də əsaslı dəyişikliklər edilmişdir. Yeniliklər əsasən vergi inzibatçılığınə, daha çox vergi uçotunda inkişaf etmə və aydınlaşdırmağa, vergi ödəyicilərinin hüquqların artmasına, vergi yükünü müəyyən miqdarda azaltmağa, vergidən azadolmalara və eyni zamanda vergi güzəştlərinə aiddir. Prezidentimiz tərəfindən 2016-cı il avqustda amətləri»nin təsdiqi və vergi inzibatçılığının tərəqqi etdirilməsi barəsində» sərəncama görə tərtib edilən əlavələrdə əsas məqsəd sahibkarlığa, xüsusən də KOS-un tərəqqisinə uyğun bir şərait yaratmaqdan, vergi yükünü nisbətən aşağı salmaqdan, vergi ödəyicilərinə hüquqlar verməkdən, vergi idarələrinin sahibkarlıq subyektlərilə olan etimadını yüksəltməkdən, nağdsız prosedurların həcmi və vergi şəraitinin cəlbədiciyini çoxaltmaq dövlətin iqtisadiyyatına investisiya qoyuluşlarını tətbiq etməkdən, ixraca təkan verməkdən, sağlam uçot ərsəyə gətirməkdən ibarətdir.(Rzayev İ.M Bakı,2015, s. 267-277.)

VM-də qeyd edilən vergi azadolmaları və güzəştləri ilə əlaqədar yeniliklər vergi ödəyicilərini nəzərə alaraq vergi yükünü nisbətən azaltmağa, onlara dövriyyə vəsaitlərini effektiv formada istifadə etməyə xüsusi şərait yaradacaq, sahibkarlığı daha çox tərəqqi etməyə təşviq edəcək.

Tibbi sığorta xidmətlərini, həmçinin tibbi xidmətlər göstərən uyğun hər hansı bir hökumət orqanı tərəfindən ərsəyə gətirilən qurum, dövlətin adı ilə inşa edilmiş tibbi

müəssisələrin gəlirləri mənfəət vergisinə cəlb edilməyəcəklər, buğdanın idxal olunmasının və satışının, unun və çörəyin istehsal olunmasının və satışının, quş əti satışının isə 3 il müddətinə ƏDV-yə cəlb edilməyəcəyi qərarı verilmişdir. Bankların sağlamlaşdırmasına əsaslanan işlək olmayan aktivlərin verilməsi 2017-ci ilin başlanğıcından 3 il müddətində ƏDV-dən yaxa qurtarır. Bankların fiziki şəxslərin əmanəti üçün verdikləri illik faiz gəlirləri, o cümlədən emitentin investisiya sənədlərinə görə ödədiyi diskont, dividend və faiz gəlirləri 2023-cü ilin fevral ayınadək gəlir vergisinə cəlb olunmayacaqlar.

Sahibkarların verəcəyi vergini müəyyən qədər azaltmaqla yanaşı, onlara dövrüyyə vəsaitlərini ehtiyatla işlətmək, o cümlədən ixraca təkan vermək üçün ixrac fəaliyyəti göstərən şəxslər tərəfindən aparılan əməliyyatlarda yaranan ƏDV üçün artıq ödənilən vergilərə əsasən geri qaytarılma zaman intervalı da nisbətən azaldılmışdır.

Məcəllədə tətbiq olunan dəyişikliklər içərisində sahibkarlıq işlərinin subyektlərinə əsasən məhsul, iş və xidmətin istehsalı zamanı e-fakturanı vermək cəlbədidir. Bu tələbin ƏDV-ni ödəyən şəxsin və vergiyə cəlb olunan prosedurun həcmi 200.000 manatı keçmiş ticarət və ictimai iaşədə işləyən şəxslərə 2017-ci il aprel ayından, başqa vergi ödəyənlərə isə 2018-ci il yanvarından tətbiq olunması planlaşdırılır. VM-də edilən sözügedən dəyişikliklər aşağıdakıların həll edilməsinə yardım edəcəkdir:

- Sahibkarlar arasında həyata keçirilən əməliyyatların rəsmi hal alması prosedurunun sadələşməsinə;
- Operativliyin təmin olunmasına;
- Sahibkarların sərf etdiyi xərcləri təsdiqləyən sənədlərə sahib olmaqla gələcək dövrlərdə vergi idarələri ilə fikir ayrılıqlarının ortadan qaldırılması;
- İnzibatçılıq xərclərinin azaldılmasına;
- Şəffaflığın təmin edilməsin.

Məcəllədə edilən dəyişikliklər arasında diqqəti çəkən əlavələrdən biri də kənd təsərrüfatı mallarına əsasən pərakəndə satışda əlavə dəyər vergisini ticarət əlavəsindən

hesablamaqla bağlıdır. Sözügedən məhsul istehsal edənlər vergilərdən azad olunsa da, ticarət şəbəkələri bu istehsalçıların məhsullarını pərakəndə kimi satarkən həmin məhsulların ümumi dəyərindən ƏDV hesablanırdı ki, nəticədə bu bəzi sualların yaranmasına səbəb olurdu. Qeyd edilənlərə əsasən, KOS-un həvəsləndirilməsi, pərakəndə ticarət sektorunda rəqabət şəraitinin ərsəyə gətirilməsi və vergi yükünün yaxşılaşdırılmasından ötrü pərakəndə ticarət bazarında fəaliyyət göstərən sahibkarların ölkədə emal etdikləri məhsulları satılarkən ƏDV-nin ticarət əlavəsindən hesablanması nəzərdə tutulmuşdur.

VM-də edilən əlavələrdən, yeniliklərdən biri də dəyişməz verginin tətbiq edilməsi ilə bağlıdır. Sabit verginin fərdi şəkildə, yəni muzzdlu işçinin cəlb olunması olmadan düzgün fəaliyyət ilə məşğul olan fiziki şəxslər üçün tətbiq edilməsi planlaşdırılır. Sözügedən ödəyicilərə kiçik miqdarda gəlir əldə edən şəxslər misal göstərmək olar. Qanunvericilik üzrə, onların vergi uçotuna qeyd edilməklə öz gəlirləri haqda müraciətnaməni təqdim etmələri, özlərinə məxsus vergiləri hesablayaraq dövlət büdcəsinə ödənişləri tələb olunur. Burada əsas məqsəd həmin sektorda uçotu sadə vəziyyətə gətirmək və belə şəxslərin vergi miqdarının azaldılmasından ibarətdir. Nəticədə, bu cür fəaliyyət göstərən fiziki şəxslərin qazandıqları gəlirin həcminə baxmadan, müraciətnamə vermədən, kiçik miqdarda dəyişməz bir məbləğ verərək həmin fəaliyyəti göstərmələri mümkündür.(Ə.N.Həsənov , Bakı, 2017, s.900)-8

Dövlət başçımızın 2016-cı il dekabr ayının 6-sı verilmiş sərəncamı ilə təsdiq olunmuş “AR-nın milli iqtisadiyyat perspektivinə əsaslanan Strateji Yol Xəritəsi”ndə təyin olunan vacib prioritetlərdən biri də səmərəli biznes mühiti ərsəyə gətirmək üçün hökumətin rolunu artırmaqdır.

Bu prioritet daxilində AR tərəfindən biznes şəraitinin institusional əsaslarının möhkəmləndirilməsi planlaşdırılmışdır. Əsasən, azad rəqabət mexanizmini təkmilləşdirmək, dövlət-biznes əlaqələrində insanın rolunu nisbətən zəiflətməklə səmərəliliyi, şəffaflığı və hesabatlılığı yüksəltmək əsas təmayül kimi qəbul

olunmuşdur. Dövlətin digər bir funksiyası xarici ölkə bazarlarına çıxışa nail olmaqdan ötrü müstəqil ticarət müqavilələri imzalamağı, ölkədaxili standartlaşdırma sistemini dünya tələblərinə müvafiq şəkildə inkişaf etdirməkdir. O cümlədən, hökumət vergi idarələri və vergi ödəyənlər arasında güvəni artırmaq və normal vergi yükü siyasəti nəticəsində biznes şəraitində əlverişliliyi artırmaq yönündə də işlərin görülməsi nəzərdə tutulur.

İnkişaf etmiş dünya standartlarına adaptasiya olma və dövlətlərarası miqyasda İEÖ-də istifadə olunan bir çox vergi xidmətlərini göstərmək AR-nın əsas məqsədlərdən biri hesab edilir. Özəl sahədə tərəqqini və sahibkarlıq qurumlarının qeydiyyatına alınmasını həyata keçirən, ehtiyatlı şəkildə təyin edilmiş, reallığa uyğun vergi tariflərinə sahib olan, əhəmiyyətli vergi və icra sistemini hazırlayıb, təqdim etmək üçün tədbirlər görülməkdədir.

Vergi sisteminin və bu sistemin idarə edilməsinin əlverişli biznes mühiti üçün xüsusi əhəmiyyət daşımasına əsaslanaraq, ölkədə sahibkarlıq subyektlərinin vergi ödənişləri etməsini asanlaşdıran islahatlar aparılmışdır. Vergi ödəyən ilə vergi orqanının bir-birinə qarşı güvənin artması, o cümlədən güclü iqtisadi tərəqqini təşviq etməkdə vergi imkanının müəyyən edilməsi üçün vergi sistemini və inzibatçılığını inkişaf etdirmək yönündə bir sıra islahatların aparılması nəzərdə tutulur. Həmin istiqamətdə qabağa getmək üçün, xarici şirkətlərin vergi həcmi və prosedurların hər biri üçün vergilərinin yükünə əsasən, uyğun vergi səviyyəsinin təhlili həyata keçiriləcəkdir. Sahibkarlıq subyektləri üçün vacib hesab edilən maliyyə öhdəliyi haqqında fikir bildirmək üçün ölkə daxilində bütün vergi öhdəliklərini düzgün şəkildə müəyyən etmək istiqamətində islahatların qiymətləndirilməsi nəzərdə tutulur. Yəni, adı keçən islahatlara müvafiq olaraq sahibkarlıq subyektlərinə əsasən qeydiyyatın rəsmiləşdirilməsi və vergi sisteminin böyüdülməsi üçün vergi əməliyyatlarına sərf edilən vəsaiti nisbətən azaltmaq təşəbbüslərinə fikir veriləcəkdir. Aparılmış islahatlarla yanaşı, iqtisadi fəaliyyətə stimulyetmə vermək, prioritet sahələrin tərəqqi etməsinə təkan vermək istiqamətindəki müxtəlif vergi qaydalarının təsirinin təhlil

edilməsi planlaşdırılır. Bütün islahatları müvəffəqiyyətlə yürütmək üçün vergi inzibatçılığından və müvafiq hesabatlılıqdan əlavə, bir sıra fərqli faktorların rolu da təhlil edilərək uyğun şəkildə təshih olunacaqdır. Vergi sistemində alınan vəsaitlərin dövlət proqramları hesabına iqtisadi yüksəliş və yeni ofislərin fəaliyyət göstərməsi sektorunda şirkətlərin həvəsləndirilməsi metodu ilə, iqtisadi tərəqqiyə dəstək olan sektorlara investisiya edilməsi imkanlarının təhlili nəzərdə tutulur.

AR-da xırda və orta sahibkarlıq miqyasında istehlak məhsullarının istehsal olunmasına aid Strateji Yol Xəritəsində qeyd edilən vacib prioritetlərdən biri KO subyektlərinin fəaliyyəti zamanı lisenziyalaşdırma və yoxlamanın inkişaf etdirilməsi və vergi islahatlarının aparılmasıdır.

Ölkə daxilində qanunla təyin olunan mənafeələrini və sahibkar hüquqlarını qorumaq və müxtəlif dövlət idarələrinin həyata keçirdikləri yoxlamaların sayını azaltmaq səbəbilə 2013-cü ilin 2 iyulunda AR-nın “Sahibkarlıq sektorunda həyata keçirilən yoxlamaların qaydaya salınması və sahibkarların maraqlarının qorunması barəsində” Qanunu qəbul edilmişdir. Burada təşkil edilən yoxlamaların məqsəd və prinsiplərinə, qanuniliyinə, yoxlama orqanlarının səlahiyyətlərinə, təhlükənin dəyərləndirilməsi sistemində, yoxlamaların qeydiyyatına hüquqi baxımdan izah verilmişdir.

Qanunvericilikdə, yoxlama orqanının sahibkara məsləhət verməsi, yoxlamanın riskin dəyərləndirilməsi prinsipi üzrə müəyyən edilməsi, yoxlamalarda e-uçotunun tətbiq edilməsi və yoxlama həyata keçirilərkən sualların siyahısının tərtibi qaydası verilirdi. Bu qanunvericiliyə əsasən, sahibkarlığın subyektlərinin yoxlaması risk qruplarına ayırmaqla həyata keçirilir. Yoxlama orqanları yoxlamanın əsasını təşkil edən sualların əvvəlcədən onlayn resursların köməyi ilə sahibkarlıq subyektinə təqdim etməlidir.

2015-ci ilin 20 oktyabr ayında qəbul olunmuş “Sahibkarlıq sektorunda həyata keçirilən yoxlamaların sona çatması haqqında” AR-nın Qanununda ölkədə sahibkarlıq sektorunda həyata keçirilən yoxlamaların 2 il müddətinə fəaliyyətini dayandırması qeyd edilib.

Vergi orqanı və vergi ödəyən arasındakı güvəni artırmaq, sahibkarlar üçün müvafiq zəmin yaratmaq və ölkənin iqtisadiyyat sahəsindəki tərəqqi tempinə müvafiq olaraq real vergi potensialını müəyyən etmək üçün vergi sistemində həyata keçirilən islahatların həyata keçirilməsinə nail olunmasını, vergilərin həvəsləndirici təsirlərinin qabağa çəkilməsini və vergi inzibatçılığının lap çox inkişaf etdirilməsini mütləq etmişdir. Bu istiqamətdə görülən əsas işlərdən biri də 2016-cı il avqust ayının 4-də dövlət başçısının imzaladığı “2016-cı ildə vergi sektorunda həyata keçiriləcək islahatların meylləri”nin təsdiq edilməsi və vergi sisteminin inkişaf etdirilməsi haqqında” fərmandır. Dövlət başçısının bu fərmanında 21 istiqamətdə vergi sisteminin mükəmməl dünya təcrübələrinə uyğunlaşdırılmasına yol açacaq islahatların aparılması planlaşdırılmışdır.

AR-da xırda və orta sahibkarlıq miqyasında istehlak məhsullarının istehsal olunmasına dair Strateji Yol Xəritəsində olan bu prioritetin- KOS subyektlərinin fəaliyyəti zamanı yoxlama və lisenziyalaşdırma mexanizmlərinin inkişaf etdirilməsi və vergi islahatlarının həyata keçirilməsi prioritetinin gerçəkləşdirilməsi üçün görüləcək tədbirləri belə qruplaşdırmaq mümkündür:

1. KOS sektorunda həyata keçirilən yoxlamalar üzrə qiymətləndirmə həyata keçirilməsi.
2. KOS sahəsində həvəsləndirici vergi islahatlarının aparılması.
3. Lisenziyaların inkişaf etdirilməsi, dövlətlərarası lisenziyaların bilinməsi mexanizminin yaranması.
4. Yoxlamaların ciddi şəkildə aparılması və risk dərəcəsi üzrə həyata keçirilməsi.
5. KOS subyektlərinin uyğun kommunal xidmətlərə qoşulma proseslərinin daha da primitləşdirilməsi.
6. KOS subyektlərindən ötrü vahid sertifikatlaşdırma sisteminin qurulması.

Xırda və orta sahibkarlıqda aparılan yoxlamaları azaltmaq, sözügedən subyektlərin rəqabətqabiliyyətini yüksəltmək üçün ardıcıl olaraq burada keçirilən yoxlamalar təhlil ediləcəkdir. Bundan başqa, yoxlamaların xırda və orta sahibkarlığın fəaliyyətinə təsiri

qiymətləndirilməklə, bu sektorda yoxlamalara son vermək müddətini artırmaq imkanlarının tədqiq edilməsi və bir sıra uyğun təkliflərin hazırlanması nəzərdə tutulur.

Xırda və orta sahibkarlıq subyektləri üzrə həyata keçiriləcək yoxlamaları tərəqqi etdirmək üçün bir sıra əlavə tədbirlərin həyata keçirilməsi və qərarların verilməsi nəzərdə tutulur. İlk növbədə, KOS subyektləri üzrə yoxlamaları, qanunda olduğu kimi, risk dərəcəsinə əsaslanaraq həyata keçirmək prinsiplərindən istifadə sahəsinin böyüdülməsi, yoxlamaların sayının artırılması planlaşdırılır. Yəni, KOS subyektləri üçün olan səyyar yoxlamaları kəmiyyətcə azaldılacaq və e-yoxlama üsulundan istifadə olunacaqdır.

Ölkə daxilində biznes mühitini zəruri hala gətirmək üçün vergi islahatlarının həyata keçirilməsi və onlarda əsas diqqətin xırda və orta sahibkarlara yönəldilməsi planlaşdırılır. VN-nin vergi dərəcələri üzrə normal səviyyəni təyin etməsi və KOS-un dinamik tərəqqisini təmin etməsi üçün KOS üzvlərini, ictimai qurumları da cəlb etməklə müzakirələrin aparılması mütləqdir. AR-nın vergi siyasətinin mühüm məqamlarından biri onun əməkhaqlarına, o cümlədən KOS subyektləri tərəfindən öz dövriyyələrinin leqallaşdırılmasına Aparılacaq islahatların nəticəsində bunlar əldə edilir:

- KOS-un dinamik inkişaf etməsi üçün daha uyğun bir şəraitin ərsəyə gətirilməsi,
- KOS subyektlərində həyata keçirilən səyyar vergi yoxlamalarının məhdudlaşdırılması,
- KOS subyektlərində dövlət idarələrinin həyata keçirdiyi yoxlamaların daha da yaxşılaşdırılması,
- E-audit üsulunun tətbiq edilməsi təmin ediləcəkdir.

Vergi islahatlarının həyata keçirilməsi:

- KOS subyektlərinin rəqabət qabiliyyətini yüksəldəcək, yeni fəaliyyət göstərən müəssisələrin imicinə pozitiv təsir göstərəcək,
- Ölkə daxilində xarici şirkətlərin filiallarının fəaliyyət göstərməsini təşviq edəcək,

- İqtisadiyyatın qeyri-neft sahəsinə investisiyalar cəlb olunması üçün uyğun zəmin yaranacaqdır.

Həyata keçirilən tədbirin mühüm icra göstəriciləri isə bunlardır:

- Dövlət idarələrinin həyata keçirdiyi yoxlamaları məhdudlaşdırmaq;
- KOS subyektləri üçün vergi miqdarını normal həddə çatdırmaq;
- E-vergi auditini tərəqqi etdirmək.

Gözlənilən risklərə yoxlamaların sayının və ciddiliyinin KOS subyektlərinin tərəqqisinə neqativ təsir göstərməsi, vergi siyasətinin KOS subyektlərinin maraqlarına müvafiq şəkildə həyata keçirilməsi, KOS subyektlərinin maaşların və dövryyənin leqallaşdırılmasına maraq göstərməməsi aiddir. (“Vergi inzibatçılığının inkişaf etdirilməsi üçün bəzi normativ hüquqi aktların təsdiq olunması haqqında “AR VN-nin Kollegiyası QƏRAR № 1617050000011400 Bakı şəhəri 7 sentyabr 2016-cı il)

AR-nın “Vergi ödəyicilərinin 2017-ci il yanvar ayının 1-də olan vergi borclarının tənzimlənməsi barəsində” Qanunu sahibkarlığın tərəqqisini stimullaşdırmaq, səmərəli biznes mühiti yaratmaq və vergi yukunu azaltmaq, vergi ödəyicilərində iqtisadi interaktivliyi yüksəltmək üçün VN-nin vergi ödəyiciləri üçün vergi qanunvericiliyində olan qanun pozuntulara görə tətbiq olunan maliyyə cəza tədbirlərini güzəştli prosedurlarla ləğv etməyə yönəldilmişdir.

Qanunda təyin olunmuş tələblər üzrə vergi borclarının 2 növünün ləğv edilməsi planlaşdırılır:

1. Vergi borclarının vaxtlı-vaxtında ödənməməsi səbəbindən müəyyən olunmuş faizlər;
2. Vergi qanunvericiliyində mövcud pozuntulara görə tətbiq edilmiş maliyyə cəza tədbirləri.

2017-ci ilin yanvar ayının 1-nə qədər hesablanan faizlər və Vergilər Məcəlləsinin 58.7-ci maddəsində verilən nağd əməliyyatları tətbiq etmək qaydalarını pozması nəticəsində tətbiq edilmiş maliyyə cəza tədbirlərinin heç bir istisna olmadan ləğv olunması işləri aparılacaqdır.

Hesab edirik ki, ƏDV-nin əvəzləşdirilməsi işləri və onların ödənilmə vaxtı tərəqqi etdirilməli, əvəzləmədən imtina etmə şərtləri konkretləşdirilməlidir.

Vergi orqanının üzvlərinin vergi bəyannamələrinin tərtib edilməsindən başlamış, başqa vergi ödənişləri əməliyyatlarında vergi ödəyicilərinə vaxtında köməyi, məsləhətlərin vergi orqanlarının strukturunun inkişafında xüsusi rol oynayır.

AR-nın tarixi təcrübəsinə əsasən, qanunvericiliklərlə qeyri-vergi ödənişləri olan sığorta ayırmalarının və eyni zamanda gömrük rüsumlarının əldə edilməsi və inzibatçılığı VN-nə tapşırılmalıdır. Bütün bunlar vergi ödənişləri üzrə daxilolmaları yüksəltməklə, daha effektiv və inkişaf etmiş vergi nəzarəti təşkil etməyə, vergi inzibatçılığının daha da inkişaf etdirilməsinə imkan verir. ("Azərbaycan Respublikasının «Vergi Məcəlləsi», 2001)

Vergi ödəyicilərinin uçota alınması və hüquqi şəxslərin qeydiyyatı Vergi nəzarəti mərhələsində olmalıdır. Ödənişlərin uçotu dünya təcrübəsində özünü sübut etmiş "özühesablama" prinsipinə əsaslanmalıdır. Həmin prinsipin maksimal effektiv fəaliyyəti AR VN-nin məlumatların vahid texnologiya ilə bir mərkəzdə hazırlanması şəraitində ola bilər. Vergi inzibatçılığının müasir modelində vergi ödəyicilərinin müraciətləri və şəxsi hesabları rabitə kanalları vasitəsilə seqmentləşdirilərək göndərilir və vahid mərkəzdə hazırlanılır.

Nəticə və Təkliflər

Vergi nəzarətinin effekti işlənən cinayətlərə və eyni zamanda vergi pozuntularına görə təyin olunan məsuliyyət tədbirlərindən asılıdır. Görülən tədbirlər, ancaq vergi sanksiyalarının ağırlaşmasını deyil, eyni zamanda ona daha çox elastiklik verilməsini tələb edir.

1. Vergi pozuntuları üçün cərimələrin dəqiq bir məbləğ yaxud faizlə tətbiq olunmasını rədd edirlər. Vergi nəzarəti həyata keçirən şəxsə pozuntu səbəbindən yüngülləşdirici hallar aşkar edərsə, bu dəyəri yaxud faizi azaltma yaxud bunun əksinə olduqda, artırma hüququ planda olmalıdır.

2. Vergi ödəyən şəxs özü üçün sərfəli olan iqtisadi şərtlərlə vergi pozuntusu edərsə görülən cəza tədbirləri daha ağır olmalıdır. Əsasən, bir vergi ilində xərclərin və gəlirlərin uçotu və hesablanması böyük yanlışlıqlara yol və sayıla bilər.

3. Vergi pozuntularına görə AR-nın cinayət Məcəlləsində qeyd edilən cəzalar İEÖ ilə müqayisədə çox rahat və demək olar ki, təsirsiz olur.

Vergi ödəyənlərinin uçota salınması və hüquqi şəxslərin qeydiyyatına alınması zamanı vergi nəzarəti təşkil edilmişdir. Ödənişlərin uçotu dünya təcrübəsində özünü sübut edən “özühesablama” prinsipinə uyğun olmalıdır. Bu prinsipin ən yüksək effektiv fəaliyyəti AR VN-nin informasiyaların bir mərkəzdə və vahid texnologiya ilə fəaliyyət göstərməsi mühitində ola bilər.

VM-də 58.7-ci maddədən əlavə bu Məcəllədəki 58-ci və digər maddələrdə təsbit edilmiş maliyyə cəza tədbirlərini isə 2017-ci ilin 1-ci, 2-ci və 3-cü aylarında ediləcək ödəmələrə müvafiq olaraq silmək planlaşdırılmışdır.

Vergi inzibatçılığının inkişaf etdirilməsi ancaq qanunvericiliklə bağlı deyildir, vergi ödəyiciləri və vergi orqanları arasındakı qarşılıqlı əlaqələrin ideologiyası və mədəniyyəti dəyişməlidir. Hazırda VN-də vergi orqanlarının işi vergi ödəyiciləri əməkdaşlıq münasibətləri saxlamasına baxmayaraq, vergi idarələrinin fəaliyyətinin inzibati reqlament əməliyyatlarını da, misal üçün, fiziki və hüquqi şəxslərin kəndli

fərdi sahibkar olaraq qeydiyyatda alınması, məlumat xidməti və s. inkişaf etdirmək lazımdır.

Hesab edirik ki, ƏDV-nin əvəzləşdirilməsi əməliyyatları və onların ödənilmə vaxtı tərəqqi etdirilməli, əvəzləmədən imtina etmə şərtləri konkretləşdirilməlidir.

AR-nın vergi sisteminin 21-ci əsrin qlobal tendensiyalarına müvafiq şəkildə tərəqqi etdirilməsi işləri hər zaman görülməlidir. İnternet və mobil telefonlarla, POS-terminallarla e-ödənişlərin edilməsi və e-ticarətin geniş tərəqqisi ilə əlaqədar hüquqi və fiziki şəxslər gələcəkdə alqı-satqı prosedurlarını plastik kartlar və e-pullar hesabına internet vasitəsilə həyata keçirəcələr. E-kommersiya və e-xidmətlərlə əlaqədar qeyri-maddi aktivlərin vergitutma obyektləri kimi təsbit olunması mövzuları VM-də və əlaqəli qanunvericilikdə vacib dəyişikliklərin edilməsini, həmçinin e-kommersiya və e-xidmətlərlə əlaqədar internet üzərindən həyata keçirilən əməliyyatların müəyyən edilməsi üçün vergi inzibatçılığı sektorunda innovasiya yönümlü intellektual texnologiyaların tərəqqisini və tətbiq edilməsini istəyəcək. Zənnimizcə, bunları aşağıdakı istiqamətlər üzrə həyata keçirmək daha yaxşı olardı:

1. Yoxlamaların vahidləşdirilməsi, vergi əməkdaşlarının biznes fəaliyyətinə qanunsuz müdaxiləsinin əngəllənməsi və vəzifədən sui-istifadə imkanlarının zəifləməsi;

2. Yoxlamalarla bağlı şikayətlərin gözdən keçirilməsi üçün səmərəli mexanizmin ərsəyə gətirilməsi və nəticədə şikayətlərə müvafiq olaraq baxılması, qaydaların pozulması zamanı verilən cəzaların təyin edən yoxlama sertifikatlarının verilməsi;

3. KOM-lar ilə iri vergi ödəyicilərinə görə eyni vergi uçotunun tətbiq edilməsi;

4. Yoxlamaların əvvəlcədən planlaşdırılması və tətbiqi zamanı risklərin qiymətləndirilməsi prinsiplərinin tətbiq olunması və nəticədə daha yüksək gəlirlərin əldə ediləcəyi müəssisələrə daha çox fikir verilməsi;

5. Vergi yoxlamalarının düzgün şəkildə tənzimlənməsinə, vergi yoxlamalarının çevrəsinin dəqiq vergi məsələləri ilə qurulması, vergi müfəttişləri üzərində nəzarətin

gücünün artması və qanun pozuntuları olduqda cəza tədbirlərinin daha da ağırlaşdırılması;

6. Vergi hesabatlarının ilə vergi uçotu əməliyyatlarının çox aydın şəkildə sadələşdirilməsi və inkişaf etmiş dövlətlərarası təcrübəyə adaptasiya olmaması, başqa sözlə desək vergilərin hamısı yaxud bir neçə vergi üçün bir vergi hesabatını təqdim etməyə səbəb olan vergi uçotunun tətbiq edilməsi.

Ölkənin və vergi ödəyicilərinin mənafelərini olduğu kimi saxlamaq üçün azad məhkəmə sisteminin olması, məhkəmələrin açıq şəkildə təşkil olunması, bu sistemin rüşvətdən uzaq olması mütləqdir. Vergi qanunvericiliyi ilə bağlı məhkəmənin apardığı tədqiqatların mükəmməl şəkildə qurulması, qanunvericilikdə mübahisə yaradan mövzuların işlək şəkildə yoluna qoyulması üçün Ali Arbitraj Məhkəmələri və Ali Məhkəmə rəhbərliyi altında nüfuzlu biznes və çalışanlar, vətəndaş cəmiyyətinin üzvləri, icra orqanları əməkdaşları və başqa ibarət təcrübəçi- məsləhət Şuraları ərsəyə gətirmək pis olmazdı. Vergi mübahisələrinin məhkəmə mexanizmini əlverişli texnologiyalarla hazırlanmış, məhkəmə vaxtına kimi həll edilmə qaydaları ilə nizamlanmasına daha çox önəm verilməlidir. Bu, məhkəmələrin üzərinə düşən vergi yükünü azaltmaqla, bəzi mübahisələri primitiv, operativ və daha az xərclə həll olunmasına, ümumilikdə vergilərin toplanmasına transaksiya xərclərinin azalmasına gətirib çıxara bilər.

Qeyd etmək lazımdır ki, vergi gəlirlərinin və vergi bazasının təhlil edilməsi və proqnozlaşdırılması yeni vergi inzibatçılığı mexanizminin əsas tərkib hissələrindən biri hesab olunur. Vergi ödəyicilərindən gələn informasiya və hesabatlar, başqa statistik göstəricilər üzrə ölkə daxilində və ya müxtəlif bölgələrdə iqtisadi vəziyyəti qiymətləndirmək, vergi daxilolmalarının real həcmi konkretləşdirmək mümkün olur. Konkretləşdirilən bu proqnozlarda istifadə olunan metodologiya eyni zamanda vergi qanunvericiliyində həyata keçiriləcək dəyişikliklərin və vergi tənzimlənməsində olacağı planlaşdırılan bir sıra fərqli tədbirlərin nəticələrinin dəyərləndirilməsində istifadə edilə bilər.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı

Azərbaycan dilində

1. "Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası" Bakı, 1995
2. "Azərbaycan Respublikasının «Vergi Məcəlləsi». Bakı, 2001.
3. "Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsinə əlavə və dəyişikliklər edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Qanunu". Bakı, 2019.
4. "Vergi inzibatchılığının təkmilləşdirilməsi məqsədi ilə bir sıra normativ hüquqi aktların təsdiq edilməsi haqqında "Azərbaycan Respublikası Vergilər Nazirliyinin Kollegiyası QƏRAR № 1617050000011400 Bakı şəhəri 7 sentyabr 2016-cı il
5. A. Musayev, Y. Kəlbəliyev, A. Hüseynov. (2012) Azərbaycan Respublikasının vergi xidməti: islahatlar və nəticələr. Dərs vəsaiti. Bakı,
6. Azərbaycanın Statistik göstəriciləri 2010-2017. (2017). Bakı, "Səda", 840 s.
7. Ə. N. Həsənov. (2017) "Vergi inzibatchılığı" dərslik, Bakı, s.900
8. F. Ə. Məmmədov, A. F. Musayev, M. M. Sadıqov, Z. H. Rzayev, Y. A. Kəlbəliyev. (2011) Vergitutmanın nəzəri və metodoloji əsasları. Dərslik. Bakı,.
9. Kəlbəliyev Y. A. (2015) Fiskal siyasət və milli iqtisadiyyatın tənzimlənməsi problemləri. Monoqrafiya. Bakı : "Elm"
10. Məmmədov F. Ə, Musayev A. F, Sadıqov M. M, Rzayev Z. M, Kəlbəliyev Y. A. (2006) "Vergilər və vergitutma" Bakı səh 432.
11. Müasir şəraitdə şəffaflığın artırılmasında auditin rolu, beynəlxalq elmi-praktik simpozium. (2017) Bakı, s.118
12. Paşayev T. Ə. (2016) Müasir şəraitdə Azərbaycan Respublikasının maliyyə sistemi və büdcə-vergi siyasətinin, əsas istiqamətləri // AMEA-nın xəbərləri. Humanitar və ictimai elmlər seriyası (iqtisadiyyat). Bakı: Elm, №1, s.68-83

13.Rzayev İ.M .(2015)Azərbaycanda vergi sisteminin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri / Azərbaycan iqtisadiyyatı yüksəliş yolunda (məqalələr toplusu), V buraxılış. Bakı: Elm, s. 267-277.

14.Z.Ş.Paşayev.(21-22 dekabr 2016) Dövlətin iqtisadi siyasətinin formalaşmasında vergilərin rolu, ADİU Beynəlxalq Elmi-praktiki konfrans II kitab səh.275-286

Rus dilində

1. Бернс Л., Кревер Р. Подоходный налог с физических лиц // <https://www.imf.org/external/pubs/nft/1998/tlaw/rus/ch14r.pdf>

2. Малыш, Е. В.(2017) Налоги и налогообложение : учеб.-метод. Пособие. — Екатеринбург : Изд-во Урал. ун-та,. — 112 с.

3. Погодина, И. В. Налоговая система: теория и тенденции развития: учеб. Пособие. – Владимир : Изд-во ВлГУ, 2017. – 88 с

İngilis dilində

1. James Poterba.(2014) “Taxation and corporate payout policy” American Economic Review

2. Gruber, Jonathan and Rauh, Joshua,(2015) “How Elastic Is the Corporate Income Tax Base, In Taxing Corporate Income in the 21st Century”, Cambridge University Press

3. Hassett, Kevin,(2016) “Taxes and Wages American Enterprise”, Institute for Public Policy Research Working Paper,

4. Alt, James, Ian Preston, and Luke Sibieta, “The Political Economy of Tax Policy”*Mirrlees Review*”, The Institute for Fiscal Studies, 2016, p.245.

5. Jim A. Seida and William F. Wempe,(2014) “Effective tax rate changes and earnings stripping following corporate inversion”, National Tax Journal,p.278

6. Thomas Piketty, Emmanuel Saez, Stefanie Stantcheva,(2016) “Optimal taxation of top labor incomes: A tale of three elasticities” National Bureau of Economic Research.p.128

Türk dilində

1. Ferhatoğlu,E.(2016)“Gelir Teorileri Bağlamında Avrupa Birliği ve Türkiye’deki Gelir Tanımlaması ve Sonuçlar: Karşılaştırmalı Bir Analiz”, s.321

İnternet resursları

1. <https://www.stat.gov.az/search/?q=vergi+inzibat%C3%A7%C4%B1%C4%B1%C4%9F%C4%B1>
2. www.taxes.gov.az - Azərbaycan Respublikasının Vergilər Nazirliyi.
3. <http://library.unec.edu.az/images/elektronkitablar//727.pdf>
4. <http://www.science.gov.az/search?query=vergi+inzibat%C3%A7%C4%B1%C4%B1%C4%9F%C4%B1>
5. <https://audit.az/vergi-auditi/>
6. <http://www.taxes.gov.az/modul.php?name=yoxlama.&cat=2>
7. <http://www.taxes.gov.az/modul.php?name=haqqinda&cat=5>
8. <http://www.taxes.gov.az/modul.php?name=yoxlama/&cat=3>
9. <http://www.taxes.gov.az/modul.php?name=pages/&page=147>
10. <http://tedris.taxes.gov.az/assets/upload/files/16.pdf>

Cədvəllərin siyahısı

Cədvəl 1.Vergi inzibatçılığının formaları.....	16
Cədvəl 2.Vergi proqnozlaşdırılmasının forma və metodları.....	19
Cədvəl 3.Vergi nəzarətinin üsulları.....	21
Cədvəl 4.2016-2017-cu i ilərdə aparılan səyyar vergi yoxlamalarının nəticələri barədə.....	24
Cədvəl 5.Vergi inzibatçılığı çərçivəsində idarəetmə funksiyalarının təsnifləşdirilməsi.....	35
Cədvəl 6.Vergi borclarının həcmi (mln. manat).....	48
Cədvəl 7.Dövlət Büdcəsinin vergi daxilolmalarının (2012-2017)-ci illər üzrə ÜDM-da xüsusi çəkisi.....	53

Şəkillərin siyahısı

Şəkil 1.Azərbaycan Respublikası Vergilər Nazirliyinin strukturu.....	31
--	----

Qrafiklərin siyahısı

Qrafik 1.Səyyar vergi yoxlamaları, min manat.....	46
Qrafik 2.Operativ nəzarət tədbirləri.....	48
Qrafik 3.Qeydiyyatda olan vergi ödəyicilərinin sayı barədə məlumat.....	49
Qrafik 4.Kameral vergi yoxlamaları ilə əlavə hesablanmış vergi məbləğləri (min manat).....	50
Qrafik 5.Keçirilmiş səyyar vergi yoxlamalarının dinamikası.....	50